

BEMÆRKNINGER

OM

RUNEINDSKRIFTER PÅ GULDBRAKTEATER.

AF

SOPHUS BUGGE.

Særskilt Aftryk af Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1871.

KJØBENHAVN.

THIELES BOGTRYKKERI.

1871.

BEMÆRKNINGER OM RUNEINDSKRIFTER PÅ GULDBRAKTEATER.

AF

SOPHUS BUGGE.

De for største delen i Danmark, Sverige og Norge, dog også, skjønt i meget ringere antal, i Nordtydskland og andensteds fundne guldbrakteater er, som bekendt, hængesmykker eller hængeamuletter, dannede af en tynd rund guldplade, med præg på den ene side og forsynede med hæmpe og indfatning. Mange af disse myntlignende smykker har indskrift, og disse indskrifers bogstavtegn tilhøre for største delen den ældste germanske (gotiske) skrift, den længere runerække. Der er ingen grund til at tvile om, at ialfald de fleste af de brakteater, som har runeindskrift (nu ialt omtrent 70), er forfærdigede i det skandinaviske Norden, ligesom de fleste af dem er fundne der. Man henfører dem i almindelighed til tiden fra omkring år 400 eller 450 til 600 eller til den ældre jernalders senere århundreder.

Når jeg undtager Vadstena-brakteaten (Stephens old-northern runic monuments nr. 22; Atlas for nordisk oldkyndighed nr. 99), på hvilken runerækken læses, så har brakteat-indskriftene uagtet deres mængde hidtil kun ydet liden hjælp ved undersøgelserne om den ældste runeskrift og det ældste runesprog. Dette er ikke tilfældigt, men grunder sig paa særegenheder ved de fleste brakteat-indskrifter.

Indskrifter med den længere rækkes runer på mindestene bestå næsten bestandig af virkelige ord, udtrykke på en for samtiden let forståelig måde, hvad den, der ristede runerne eller lod dem riste, har villet meddele. Omtrent det samme gjælder om de fleste indskrifter med samme slags runer på brugsgjenstande og smykker af anden art end de, hvorom her særlig tales. Væsentlig forskjelligt er derimod forholdet ved de på brakteater forekommende runeindskrifter. En meget stor del af disse indeholder ikke ord af runeristerens sprog rigtig og tydelig skrevne: nogle indeholde rimelig ord, hvori runeristeren har lagt bestemt mening, men så stærkt forkortede, at vi ikke med sikkerhed kan tyde dem; andre er vistnok kopier af indskrifter, som har indeholdt ord i runeristerens sprog, men kopier så forvanskede, at deres forklaring, når originalen mangler, er umulig; om atter andre tør vi antage, at de hverken indeholde ord i noget germansk sprog eller er forvanskede kopier af sådanne indskrifter. Af disse sidste kan nogle igjen indeholde aldeles vilkårlige runesammenstillinger, andre tegn eller formler som kun har magisk betydning, og atter andre må opfattes som forvanskede, meningsløse kopier af indskrifter i en fremmed skrift og et fremmed sprog.

Væsentlig den samme opfatning er gjort gjældende af P. G. Thorsen, der i sit værk om runemindesmærkerne i Slesvig har udtalt sig om brakteat-indskrifterne med stor forsigtighed. Mindre besindighed er efter mit skøn ved behandlingen af dette æmne vist af Dietrich i hans afhandling (*Die runeninschriften der goldbracteaten entziffert und nach ihrer geschichtlichen bedeutung gewürdigt*) i *Hauptzeitschrift für deutsches alterthum, neue folge*, I, 1—105 og af Stephens. Både Dietrich og Stephens forklare de allerfleste runeindskrifter på brakteaterne som indeholdende virkelige germanske ord, skrevne på en for samtiden let forståelig måde, men yderst få af deres forklaringer stemme indbyrdes overens, og yderst få såvel af Dietrichs som af

Stephens's forklaringer kan jeg fuldstændig tilegne mig, uagtet begges arbejde for mig har været lærerigt. At de fortræffelige afbildninger hos Stephens ved siden af Atlas for nordisk oldkyndighed danne det faste grundlag ved undersøgelser om dette æmne, er selvfølgeligt.

Forarbejdelsen af brakteater hos Germanerne eller særlig Nordboerne udgik vistnok fra efterligninger af fremmede, navnlig romerske mynter, der blev bårne som smykker. I begyndelsen søgte man at gjengive den fremmede mynts billede, men lidt efter lidt, eftersom fabricationen af disse smykker i hjemmet blev hyppigere og blev foretagen også hvor ikke umiddelbart fremmede forbilleder forelå, fandt man på at indsætte ornamenten og billeder, som udtrykte den hjemlige smag og knyttede sig til hjemlige forestillinger. Således gik det også med indskrifterne. Den germanske stempelskjærer begyndte rimelig med forsøg på at gjengive de fremmede mynters bogstavtræk, i regelen vistnok uden at have nogen forestilling om bogstavernes betydning, end sie om den hele indskrifts mening. Et tydeligt eksempel herpå giver f. eks. den i Atlas nr. 6 . afbildede brakteat, der blev funden i det store guldfund ved Broholm i Fyn. Dens billede og indskrift er tildels en efterligning af en mynt af keiser Constans; begyndelsen af den originale myntindskrift DN FL CONS er ikke tagen med, men kun slutningen TANS PF AVG, hvilket tydelig viser, at den, der har arbejdet brakteaten (hvad enten det nu har været en Nordbo eller ikke), ei har kjendt indskriftens mening. Ved at overføres fra kopi til kopis kopi og således videre gennem flere led måtte de fremmede, uforståede bogstavtegn mere og mere fjærne sig fra sine oprindelige former, og uvilkårlig måtte de tildels forvandles til de i form nærmestliggende tegn af den skrift, som brakteatens arbejder selv kjendte og brugte; brakteatens indskrift kom, ialfald for en del, til at indeholde runer, uagtet den oprindelige original var en rent romersk indskrift. Også herpå kan

anføres eksempler. I Atlas nr. 13 er afbildet en brakteat, som er funden i Sjælland; på den er fremstillet en fyrstes hoved, som efter Thomsen er en, omend ikke umiddelbar, efterligning efter en af de tidligere byzantinske keiseres mynter. Dens omskrift kalder Thomsen runeomskrift, men de enkelte tegn er kun tildels virkelige runer. Denne indskrift antager jeg for at være en kopi af en romersk myntomskrift. De enkelte runer vise, at stempelskjæreren har tilhørt et folk, hvis skrift var runer, men disse runer danne her sikkert ikke ord i noget germansk sprog. Hos Montelius 'från jernaldern' pl. 1 fig. 5 er afbildet en i Danmark funden brakteat, hvorpå man sér et fyrstehoved med diadembånd; i indskriften sees både runer og romerske bogstaver, og den er da vel en forvansket gjengivelse af en romersk myntomskrift.

Det er da meget muligt, at også brakteat-indskrifter, som udelukkende indeholde runetegn, kan være kopier gennem mange led afledede af romerske myntindskrifter, hvis bogstaver blev gjengivne ved de runetegn, som i form (ikke i betydning) lå nærmest. Men i sådanne tilfælde vil originalerne vanskelig med sikkerhed lade sig påvise.

Romerske bogstaver er ikke de eneste fremmede skrifttegn, som i indskrifterne på de i Norden fundne guldbrakteater stå iblandt runer. Brakteaten hos Stephens nr. 28 (Atlas 112), der er funden ved Overhornbæk tæt ved Randers, har et billede, der er beslægtet med det, som sees på brakteaten hos Montelius nr. 5, nemlig et fyrstehoved med diadembånd; også karaktererne under hovedet har nogen lighed med tegnene på nr. 5 hos Montelius og tør derfor mulig være en levning af en romersk myntindskrift, men så forvansket, at dens original er uigjenkjendelig. Af ganske anden oprindelse er derimod sikkerlig den indskrift, som er anbragt rundt om nr. 28 (Atlas 112) mellem to linjer, som ende i ormehoveder. Nr. 30 hos Stephens (Atlas 114), der er funden sammen med nr. 28 (Atlas 112),

har, uagtet dens billed er aldeles forskjelligt fra sidstnævntes, en runeindskrift, som er anbragt aldeles paa samme måde mellem to linjer, der ende i ormehoveder. I begge indskrifter er nogle bogstaver vendte op og ned mod de andre; men mest viser slægtskabet sig deri, at begge indskrifter iblandt egentlige runer har fremmedartede skrifttegn. Nr. 28 har 𐌺 og 𐌾 og ligeledes nr. 30 𐌺 ; begge brakteater har 𐌺 (nr. 28 to gange, nr. 30 én gang); nr. 28 alene har 0, nr. 30 alene 𐌺 . Man har neppe ret til at opfatte disse tegn som egentlige runer eller binderuner, og jeg tror ikke, at Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 55) er på ret spor, når han identificerer 𐌺 med et oldengelsk runetegn for *and* 'og'. Jeg mener, det snarere fortjener opmærksomhed, at de to fremmedartede tegn, som nr. 28 og nr. 30 har tilfælles, bruges som bogstaver i 'nordetruskiske' og andre dermed sammenhørende alfabeter. I Limone ved Gardasøen er funden en hos Mommsen nordetruskische alphabete (mittheil. der antiq. gesellschaft in Zürich. 7ter bd.) taf. II, 17, s. 210 og hos Fabretti corpus inscript. Ital. tab. I nr. 13 udgiven indskrift, der dels er skreven med romerske bogstaver, dels i en afart af den nordetruskiske skrift; sproget er måské gallisk, jfr. J. Becker i Kuhns og Schleichers beiträge zur vergleich. sprachforsch. III, 171 og Stokes ssteds VI, 17. I denne indskrift læse vi både 𐌺 og 𐌺 . Det første af disse tegn, hvilket også er fundet i andre indskrifter fra Overitalien (Fabretti 26. 26 bis), er af endnu ubekjendt betydning (*d?*); det andet betegner vel *e*, som i nordetruskisk skrift også har formerne 𐌾 𐌺 . Hermed står det visselig i sammenhæng, at både 𐌺 og 𐌺 forekommer på de i Banatet (i Torontaler comitatet) fundne og i antik-kabinettet i Wien opbevarede guldkar, hvis indskrifter Dietrich i Pfeiffers Germania 11, s. 177—209 forgjæves har søgt at tyde som affattede i gotiske runer og gotisk sprog. Foruden 𐌺 har nr. 30 𐌺 (jfr. 𐌺 på Stephens nr. 56, Atlas 232 fra Bolbro på Fyn), og foruden 𐌺 har

Limone-indskriften \uparrow . Denne norditalienske indskrift har også flere skriftegn, som i form stemme overens med de på brakteaterne nr. 28 og 30 brugte runetegn, medens disse i den germanske runerække tildels har en ganske anden betydning. Limone-indskriften har et fremover heldende \mathbb{N} , og væsentlig samme tegn forekommer på karene fra banatet; på brakteaten nr. 28 læses et bagover heldende \mathbb{N} . \mathbb{N} , der forekommer på nr. 28 og i Limone-indskriften, betegner i runerækken d , men i det nordetruskiske alfabet en s -lyd. Limone-indskriften har \mathbb{F} , der stemmer overens med runen i form; samme tegn (vendt mod venstre) på Banater-karene; og således kunde flere ligheder i tegnenes form påpeges.

Ved disse sammenstillinger tror jeg at have påvist, at ikke alle runelignende tegn, der på brakteater forekomme iblandt virkelige runer, tilhøre den hjemlige skrift. Og ligeledes tror jeg at have gjort det sandsynligt, at flere brakteatindskrifter, som ialfald tildels er skrevne med runer, er efterligninger af indskrifter i fremmede skriftarter, så at man i dem ikke tør søge ord, som tilhøre noget germansk sprog.

Den omstændighed, at vi på brakteater ved siden af runer finde bogstaver, som tilhøre en afart af den nordetruskiske skrift, tør måske ikke være uden betydning for runeskriftens historie, som jeg en anden gang håber at skulle kunne gjøre sandsynligt ¹⁾).

¹⁾ I denne forbindelse kan fremsættes et spørgsmål, som prof. O. Rygh først har vakt: er bogstaverne på den i en gravhaug fra den ældre jernalder på Fröhov, Romerike, fundne mandsfigur af bronze (afbildet hos Stephens s. 250) nordetruskiske bogstaver og ikke runer? Første bogstav \mathbb{Q} kjendes ikke i runerækken, men er næsten samme tegn som nordetrusk. $\uparrow = \vartheta$; 2den bogstav \uparrow betyder både i nordetrusk. skrift og som rune a (ligner også det etrusk. tegn for v); 3dje bogstav \boxtimes gjenkjendes hverken i runeskrift eller i nordetrusk. skrift, men ligner mest \mathbb{N} , der i hin er d , i denne et s -tegn.

Ligesom de nordiske brakteat-fabricanter snart opgav at efterligne billederne på de fremmede mynter og isteden indsatte fremstillinger af æmner, der tilhørte deres egen forestillingskreds, således begyndte de også snart at give smykket en indskrift med de hjemlige runer, som var aldeles uafhængig af fremmede myntindskrifter. Runeindskriften kunde vel da dels opfattes som blot og bart ornament, så at der i de valgte runer ikke lagdes nogen som helst mening, ligesom bogstaverne på de fremmede mynter ikke kunde have nogen sproglig mening for Nordboerne; eller også valgtes runerne med hensyn til deres magiske betydning, så at de skulde virke på samme måde som de hellige tegn (f. eks. 卐), vi ofte finde på brakteater. Dog kunde det endelig også hende, at kunstneren gav brakteaten en indskrift med virkelige ord, i hvilke han udtrykte en bestemt mening.

Men disse ord kunde, som stadig er tilfældet i myntindskrifter, skrives stærkt forkortede; ja det er ikke urimeligt, at ordene stundom blot blev antydede ved begyndelsesbogstaverne. I sådanne tilfælde må brakteat-indskriften for os blive ligeså uforståelig som når dens runer kun har magisk betydning eller aldeles ingen mening har. Ved mange brakteat-indskrifter, som har bogstavforbindelser, der er umulige at udtale, vil det ikke lade sig afgjøre, til hvilken af de nævnte arter de er at henføre. Men endel give ved gjentagelse af den samme rune eller derved, at runerne er vendte snart til en side, snart til en anden side, nærmest det indtryk, at de aldeles ingen sproglig mening har. Således indskriften 1Y111M JæLLPE på Stephens nr. 9 fra Dannenberg i Hannover; 11131 på Stephens nr. 31 (Atlas 116) fra Fyn; 111YX på Stephens nr. 41 b. fra Sogndal i Bergens stift; indskriften på Stephens nr. 17 (Atlas 80), og flere andre.

På grund af vort ringe kjendskab til det sprog, hvori, og de forhold, hvorunder brakteat-indskrifterne er skrevne,

vil vi for det meste være ude af stand til med sikkerhed at tyde dem, når de er skrevne stærkt forkortet, om end ikke forkortningen er så stærk, at ordene er antydede blot ved begyndelsesbogstaverne. Billedet på nr. 24 hos Stephens (Atlas 101) fra Fyn er åbenbart nær beslægtet med billedet på nr. 55 (Atlas 226) fra Sjælland. Ligeledes har begge brakteater oppe til højre de samme runer **F̅T̅**, derimod forskjellig indskrift oppe til venstre. Under hestens hoved er på nr. 24 skrevet fra højre mod venstre **H̅X̅N̅Y̅** **HOUAR** (den krumme stav på **N** er for kort på tegningen hos Stephens; den skal gå helt ned tæt ind ved den rette stav). Identisk hermed er uimodsigelig den indskrift, som læses fra højre mod venstre under hestens hoved på nr. 55: **H̅X̅·Y̅** **HO·R**, hvad enten denne forkortning er foretagen med, eller som jeg snarere tror, uden nogen bevidsthed om en mening, som runerne udtrykte. Det er klart, at vi ikke vilde være istand til at føre **HO·R** på nr. 55 tilbage til det oprindeligere **HOUAR**, hvis vi ikke havde nr. 24. — Et forkortet ord er vel også f. eks. **HAG**, som er skrevet for sig selv nede til højre på nr. 68 hos Stephens, fra Ølst i Nørre-Jylland, hvilken brakteat nede til venstre har **ALU**, hvorom senere; **HAG** kan være et navn i nomin., der er skrevet forkortet, som **HAGUNA** (*Hogni*) eller lignende; men med sikkerhed lader indskriften sig vist ikke tolke.

Ligesom mange brakteater med hensyn til de billeder, hvormed de er forsynede, vise sig som tankeløse rå efterligninger af andensteds påviselige typer, således må også mange brakteat-indskrifter opfattes, og det ikke blot i det før nævnte tilfælde, at originalen er en fremmed myntindskrift. Ved runerne har den mand, der har præget brakteaten, ofte ikke villet udtrykke nogen mening; men han har mekanisk overført dem ligesom de øvrige ornamentter fra tidligere typer, og han har ved denne overførelse eller efterligning blot søgt at gengive runeformerne. At dette virke-

lig forholder sig så, vil blive klart ved at jævnføre flere brakteat-indskrifter med hverandre.

Oplysende er i denne henseende navnlig afvigelserne mellem Stephens nr. 49 (Atlas 153) fra Väsby i Skåne og Stephens nr. 49 b fra Eskatorp i Halland, der åbenbart både med hensyn til tegning og indskrift er meget nær beslægtede. Jeg begynder med runen tilhøre for hæmpen på nr. 49.

Rune 1 | sees aldeles ikke på 49 b.

Rune 2 𐌆 d. e. H sér i 49 b ud som to runer 𐌆 | d. e. K i oldengelsk form og I.

Rune 3 𐌱 A. Istedet har 49 b | I.

Efter rune 4, der på nr. 49 kan tages enten for D eller M, men som på 49 b mest ligner D, følger på nr. 49 en gruppe (rune 5—6), som ikke giver regelrette runeformer; den har lighed med 𐌆𐌆, som Stephens læser, eller endnu mere med 𐌆V. I trækkene på 49 b sér man tydelig lighed med trækkene på 49, men de er endnu mindre regelrette runeformer.

Rune 9 er både på 49 og på 49 b tydelig 𐌱 A. Stephens's tegning har på 49 b feilagtig 𐌱 L.

Rune 10 sér på 48 ud som 𐌱 (omvendt 𐌱 A), derimod på 49 b som 𐌱.

Hvilken af disse to indskrifter vi end holde for den oprindeligere, så har vi her uimodsigeligt bevis for overførelse af indskrift fra en brakteat til en anden kun efter runernes form, uden bevidsthed om ordbetydning. Jeg holder det med Stephens for sandsynligt, at nr. 49 er ældre end 49 b, fordi dens runeformer i flere tilfælde nærme sig mere til de almindelige, ligesom også tegningen på nr. 49 er udført mere i detail, således med hensyn til hestens øie og tunge; dog behøver 49 b ikke at være gjort umiddelbart efter 49, den kan være gjort efter et tredje nærbeslægtet eksemplar. Efter det anførte er det klart, at indskriften på 49 b, i hvilken flere runer er indsatte istedenfor andre,

som i form er lige, men som i betydning er aldeles forskellige, ikke lader sig forklare i den form, hvori den her forekommer; den, som prægede brakteaten, kan med indskriften ikke have villet udtrykke nogen mening.

Men hvem borger os for, at ikke det samme er tilfældet ved nr. 49? kan ikke også dennes indskrift være mekanisk overført fra en ældre nu tabt type, uden at der ved tegnene har været fastholdt nogen sproglig betydning, og således at flere runetegn ved overførelsen er blevne indsatte istedenfor andre, som havde lignende form men aldeles forskellig betydning?

Hvis dette er tilfældet, så er enhver forklaring også af denne indskrift, søm den står der, umulig. Det samme forhold kan ved adskillige andre brakteat-indskrifter påvises og tør da ved endnu flere formodes.

Stephens nr. 51 (Atlas nr. 218) og brudstykket Stephens nr. 52, begge fundne på Fyn, er indbyrdes nær beslægtede både i tegning og i indskrift; usikker er den slutning, at typen på nr. 52 er oprindeligere, fordi tegningen her navnlig ved hagen og mundskægget er mere udført. Nr. 52 har umiddelbart foran \mathcal{N} runen \mathfrak{A} , men nr. 51 \mathfrak{L} (neppe er nogen kvist skjult af perleranden). Når \mathfrak{L} her er sat for \mathfrak{A} , kan der slet ikke have været tænkt på tegneens sproglige betydning. Men vi har heller ingen sikkerhed for, at nr. 52 har indskriften i sin oprindelige form. Sammenhæng finder mulig også sted med indskriften på nr. 8, fra Dannenberg i Hannover. Den på denne fremstillede figur er åbenbart nærbeslægtet med den, vi sé på nr. 51 og 52: på alle tre brakteater er det en meget rå afbildet mandlig figur, der står med den høire flade hånd oprakt foran sig og den venstre foran sig nedadvendt. Han har håndledsringe, men er forøvrigt nøgen. Nr. 8 har ligesom 51 og 52 både en del cirkelformede tegn og inde i runeindskriften tilvenstre det såkaldte Torstegn eller crux ansata. Dette nære slægt-

skab i billedet gjør det høist sandsynligt, at det ikke er en tilfældig overensstemmelse, når vi på nr. 8 til venstre nedenfra opad læse $\mathfrak{M}\mathfrak{Y}\mathfrak{X}$ og på nr. 51 til venstre ovenfra nedad $\mathfrak{X}\mathfrak{Y}\mathfrak{M}$. Forøvrigt vise de to indskrifter intet tydeligt slægtskab; ti det synes slet ikke rimeligt, at også de 5 første runer, der til høire på nr. 51 gå nedenfra opad, $\mathfrak{M}:\mathfrak{T}\mathfrak{M}\mathfrak{Y}$ stå i sammenhæng med $\mathfrak{M}\mathfrak{Y}\mathfrak{X}\mathfrak{T}\mathfrak{M}$, der til venstre på nr. 8 gå nedenfra opad.

Tankeløse gjentagelser af én og samme indskrift er Stephens nr. 43 (Atlas 132). 44 (Atlas 237). 45. 45 b. At der ved indskriftens overførelse fra en brakteat til en anden ikke har været forbundet nogen mening med runetegnene, men at man kun har havt disses form for øie, viser forholdet mellem 45 b og 44: hin indskrift måtte læses EEUL, denne EELIL; \mathfrak{M} har ydre lighed med \mathfrak{N} , men lydene LI og U kan ikke skifte. Endnu mere er den samme indskrift bleven forvansket i nr. 46 (Atlas 134); her har stempelskjæreren ikke engang fastholdt bestemte runeformer; indskriften er bleven til næsten blot streger. Vi har her et nyt bevis for, at den omstændighed, at et runelignende tegn findes på en brakteat, ikke godtgjør, at det har været brugt som virkelig bogstav, hvor runer anvendes som egentlig skrift til at udtrykke ord. Der er også sandsynlighed for, at der er en, om end ikke umiddelbar, sammenhæng mellem indskriften på nr. 43—45 og på nr. 47 (Atlas 135), men denne sammenhæng er kun mulig, når der alene tages hensyn til runernes former, ikke til deres sproglige betydning.

Et nyt eksempel er følgende: indskriften paa Stephens nr. 41 (Montelius 'från jernalderen' pl. 1 nr. 9) stemmer overens med indskriften på nr. 36 (Atlas 120) og nr. 39 (Atlas 233) undtagen i retningen og deri, at nr. 41 begynder med det på de to andre brakteater manglende tegn \mathfrak{H} , der dog vel må være et runetegn. Denne sidste forskjel vilde være meget underlig, dersom indskrifterne indeholdt

virkelige ord, skrevne på forskellige måder efter forskellige udtaleformer, men kan derimod ikke være påfaldende, når runerne blot betragtes som etslags ornament. Runetegnet Y må på disse tre brakteater åbenbart opfattes på samme måde; det kan ikke, som Stephens mener, på nr. 41 betegne K , medens det på nr. 36 og 39 betegner Y . En forandring af samme type gjenfinde vi på nr. 35 hos Stephens (Atlas 119), hvor C i begyndelsen er blevet til K , og endelig har den samme indskrift på nr. 38 hos Stephens (Atlas 122) og end mere på nr. 37 (Atlas 121) og på den hos Montelius 'från jernaldern' pl. 1 fig. 10 afbildede brakteat opløst sig til næsten blot streger.

Forhen er nævnt den mulighed, at runerne på brakteaterne undertiden kan have magisk, ikke sproglig, betydning. Denne opfatning synes at ligge nærmest ved enkeltstående runer. Således har nr. 94 i Atlas (ikke hos Stephens), fra Slingerup i Sjælland, kun runerne FJ ; nr. 69 hos Stephens (Atlas 109), fra Danmark, kun en binderune. Men også magiske formler tør vi her formode.

Tre brakteater, hvis typer forøvrigt er indbyrdes temmelig forskellige, nr. 15 hos Stephens (Atlas 78) fra Sjælland, nr. 16 (Atlas 219) fra Slesvig eller Holsten, og nr. 68 fra Nørre-Jylland har tydelig FMN ALU ; på de to første er runerne skrevne fra venstre mod højre, på den tredje omvendt. Dette ALU er neppe et germansk ord med bestemt sproglig betydning. Oldn. *ól* (dat. *ólvi*) måtte rigtig nok i det ældste runesprog enten hede *ALWA eller *ALU , men fra betydningens side forekommer det mig yderst usandsynligt, at vi skulde have dette ord på de nævnte brakteater. Haigh (conquest of Britain p. 52) og Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 15) forklare ALU af det oldeng. *hælu* (salus), men dette passer efter min mening ikke til den sprogform, som råder i de indskrifter, der er affattede i den ældste runeskrift. Jeg tror snarere, at ALU kun har magisk betydning; jævnfør Wimmers bemærkninger i årbøger

for nord. oldkynd. 1867 s. 27 anm. Dette støttes derved, at ALU også forekommer på ormebilledet fra Lindholm Skåne (Stephens p. 219), der vist har været brugt som amulet; de tre runer følge der efter runer, som åbenbart ikke danne ord, men er ristede hver flere gange med magisk betydning. Endvidere læses ALU, skrevet fra høire mod venstre, på ringen fra Cöslin i Pommern (Stephens s. 600); over disse runer men skilt fra dem ved en streg er skrevet \mathfrak{A} , hvilket runetegn ikke tør forbindes til ett ord med ALU, men som, ligesom dette, vistnok har havt magisk betydning.

Samme runeskrift eller ændringer af den gjenfindes på andre brakteater. Nr. 18 hos Stephens (Atlas 83) har efter begge tegninger til høire ARU skrevet fra høire mod venstre, men på det galvanoplastiske aftryk i Christiania universitets oldsamling sér den midterste rune ud som \mathfrak{A} , ikke som \mathfrak{R} . Dog selv om runen på originalen mere ligner \mathfrak{R} , holder jeg det for rimeligt, at vi her har en variation af ALU, som også Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 17) læser. Derimod synes det mig yderst tvilsomt, om mynten fra Midt-Mjelde (Stephens nr. 2, Atlas nr. 15) har + ALU, som Dietrich læser.

Den utydelige indskrift på nr. 19 hos Stephens (Atlas 84) fra Skåne slutter efter Stephens's tegning med $\mathfrak{A}\mathfrak{A}$. Efter et galvanoplastisk aftryk i Christiania universitets oldsamling af eksemplaret i Kjøbenhavn synes det mig muligt, at den første af de 3 runer ikke er \mathfrak{A} , men \mathfrak{F} , men selv om runen er \mathfrak{A} , tør vi her søge formelen ALU, skjønt lidt forandret.

Det er nævnt, at nr. 15 hos Stephens (Atlas 78) og nr. 16 (Atlas 219) har oppe til høire $\mathfrak{A}\mathfrak{A}$ skrevet fra venstre mod høire; aldeles på samme sted af brakteaten har nr. 24 hos Stephens (Atlas 101) fra Fyn og nr. 55 (Atlas 226), funden ved Vallersløv i Sjælland, $\mathfrak{A}\mathfrak{A}$. Jeg finder det rimeligt, at vi i denne runegruppe har at sé en forandring af hin (hvorefter man må erindre, at skråstregen på runerne

for L og U ofte går ud fra den rette stav nedenfor toppen); men hvis så er, kan der her, som så ofte ellers ved brakteat-indskrifterne, ikke have været taget noget hensyn til tegnenes sproglige betydning, men kun til deres form.

Wimmer (årbøger for nord. oldk. 1867 s. 26 f.) formoder, at $\mathfrak{A}\mathfrak{M}$ på en pil fra Nydam-mose giver et eksempel på runernes magiske brug, og minder om, at vi på brakteaterne oftere finde runerne $\mathfrak{M}\mathfrak{M}$ [Wimmer tænker vel her på nr. 14 hos Stephens, Atlas 76, fra Sjælland] og $\mathfrak{F}\mathfrak{M}$ \circ : samme tegn som på pilen, men en anden orden. Ja sammenhæng med ALU formoder Thomsen (annaler 1855 s. 272) ved \mathfrak{M} på nr. 21 hos Stephens (Atlas 88) og andre ved \mathfrak{M} , der slutter indskriften til højre på nr. 71 hos Stephens, fra Skåne (hvilken brakteat til venstre har LAUKAR, ligesom nr. 18 har ALU og LAUKAR); se herefter s. 199 anm. Men ved sådanne vilkårlige, uregelbundne forandringer kan der naturligvis ikke være tale om vished, ja knapt nok om sandsynlighed.

Endelig står $\mathfrak{M}\mathfrak{M}$ ALU efter prof. Svend Grundtvigs og min formodning i forbindelse med indskriften på nr. 20 hos Stephens (Atlas 85), fra Lellinge i Sjælland, $\mathfrak{A}\mathfrak{M}\mathfrak{M}\mathfrak{M}\mathfrak{M}\mathfrak{M}\mathfrak{M}$ SALUSALU (sidste L har formen \mathfrak{M} , ikke \mathfrak{M}); men denne forbindelse kan da ikke være lydlig, ti S kan ikke således skydes foran eller falde bort i et ords fremlyd. Lignende forhold kan påvises andensteds. Stephens s. 492 f. oplyser således, at en magisk formel, der især skreves på ringe, på forskjellig måde varieres: GUT GUTHANI eller GUT GUTGTTANNI eller GHETHER GUTHINAN. Ligesålidt som man bør forklare disse variationer efter lovene for lydovergange i sprogene, ligesålidt tør forholdet mellem brakteat-indskrifterne SALU og ALU forklares på denne måde.

Om oprindelsen til rune-indskriften SALU, hvoraf ALU synes opstået, skal jeg nævne en vovelig og usikker gjætning, som i fremtiden mulig kan støttes ved flere analogier: er det overført fra romerske indskrifter SALVS? dette

latinske ord findes meget ofte (især i forbindelsen SALVS REIP) på reversen af romerske keisermynter, også fra den tid, hvis mynter efterlignes i guldbrakteaterne, således f. eks. på en guldmynt af Valentinian I (Cohen VI, 400). Hvis denne gjætning indeholder sandhed, vil vi her have et eksempel på, at man ved gjengivelsen af en romersk indskrift ved runer har haft kundskab om de romerske bogstavers betydning.

Det er allerede i det foregående nævnt, at det magiske ord ALU, der forekommer på mange brakteater, også læses på den i Lindholm-mose i Skåne fundne benamulet (Stephens 219), der, som det synes, forestiller en orm. Da Lindholm-indskriften også i andre henseender turde være oplysende for brakteat-indskrifter, omtaler jeg den her nærmere.

På den side, hvor ALU står, er først skrevet 8 gange **ƒ** A (fra venstre mod højre, ligesom også alle de følgende runer); derpå 3 gange **Y** R; 2 gange **†** N; **BMN** BMU (1 gang hver); 3 gange **↑** T, endelig ALU med to prikker foran og 3 efter. Det synes mig utvilsomt, at runerne foran ALU ikke danne ord, men er ristede med magisk betydning. Professor Lyngby skylder jeg følgende meddelelse: 'Det 8 gange gjentagne **ƒ** mener jeg kunde være ordet ANSUR gjentaget 8 gange i magisk hensigt. Hos J. Arnason, islenskar þjóðsögur I, s. 449, anføres en formular til brug ved *kvinnagaldur*, som lyder:

Risti eg þér

Ása átta,

Nauðir níu,

hvorom der siges: 'Annað og þriðja vísuorð bendir til þess, að þar hafi að eins staðið í rúnum 4 (således må der vel læses for 1) tekið átta sinnum, og i 3. vísuorði þ tekið níu sinnum'. Tallet 8 passer jo, skjønt det kan være et til-

fældigt sammentræf. Indskriften har jo et par †-er, skjønt ikke umiddelbart efter †-erne. Men den umådelige afstand i tid mellem Lindholm-slangebilledet og den islandske formular gjør forbindelsen næsten usandsynlig, idetmindste usikker'. Trods den umådelige afstand i tid holder jeg det for rimeligt, at det er mere end en tilfældighed, når der her ligesom i den islandske galder er ristét 8 Æser. Ti ordene 'átte' og 'ás' dannede allerede i det ældste nordiske sprog alliteration med hinanden, og dette kunde give anledning til, at der ved galdrer jævnlig blev ristét 8 Æser. Dog er der ved de følgende runer i Lindholm-indskriften intet tilsvarende forhold. Árnason må have forstået Ása om runen Týr, men neppe med rette. Også ellers finde vi det, at samme rune ristedes flere gange efter hinanden i magisk øiemed, således følger efter et tryllevers i Fornald. sög. III, 206 forskjellige runer, der ristes 6 gange hver.

Der følger tre Y-er. Hermed kan sammenlignes, at der på en af pilene fra Nydam-mose er skrevet Y alene, der ikke kan have sproglig betydning, da runen i den længere række ikke kan begynde noget ord, men som der rimelig skal virke som tryllerune.

Så kommer to gange N-runen. Allerede Sigrdríf. str. 7 omtaler, at man ristede denne rune, hvis navn betegner den som den tvingende, klemmende, som tryllerune.

Derefter ÆM. At også disse runer her har magisk betydning, støttes ved Fornald. sög. III, 206, hvor der umiddelbart foran de 6 gange gjentagne runer står de 3 enkelte Y. Y. N. ; dog er det vist kun en tilfældighed, at vi på begge steder netop har M U.

Endelig 3 gange T-runen. Efter Sigrdr. 6 skal man, når man rister seierruner, to gange nævne Ty; samtidig har man sikkerlig ristét T-runen, der heder Týr.

Indskriften på den anden side, hvis runer ligeledes er skrevne fra høire mod venstre, indeholder derimod virkelige ord, men uden ordafdeling:

MAMRIFFYZTIIIFXYHFTMLA

hvilket jeg læser:

EK ERILAR SNILAGAR HATEKA.

EK ERILAR betyder, som Wimmer i årbøger f. nord. oldk. 1867 s. 38 og jeg i tidskr. f. philol. VII, 239 har vist, 'jeg Jarl'. Disse ord kræve med nødvendighed en verbalform i første person ental. Denne slutning synes mig så bindende, at jeg vover at benytte den som fast holdpunkt for tolkningen af de følgende ord. Da SNILAGAR synes at måtte forenes til ett ord og da dette ord ingenlunde synes at kunne være en verbalform, så må HATEKA være en sådan.

I HATEKA véd jeg ikke at finde andet end '(jeg) heder'; på lignende måde oversætter Stephens 'hight I (am I called) aye', men hans læsning og opfatning af formen som HÆTE EC Æ(I) vil neppe tilfredsstille. HATEKA må vel være unøiagtig skrivemåde for HAITEKA, ti hvor Gotisk har *ai* og Oldnordisk *ei*, har det ældste nordiske runesprog regelret AI (f. eks. HAITINAR Tanum); for dette sprog beviser stammevokalen i oldeng. *hätte* intet. I de med den længere rækkes runer skrevne nordiske indskrifter kjender jeg ikke noget andet eksempel på en sådan unøiagtig skrivemåde, men i de med de almindelige runer skrevne indskrifter findes ikke sjælden enkelt vokal, hvor udtalen må have haft tvelyd. Norske runeindskrifter er i denne henseende bevisende, da tvelyd har holdt sig i Norge til nutiden; dog véd jeg i norske indskrifter ikke at påvise noget sikkert eksempel på *A* for udtalens *æi*, medens *I* for udtalens *æi* er meget hyppigt¹⁾. Af den unøiagtige skrive-

1) Efter Wegners tegning af den nu tabte Nærheim-sten på Jæderen skulde dens indskrift have *STAN* ved siden af *STAINAR*. En runeindskrift på et kors på Braddan kirkegård på Man har efter Cumming fig. 22 *RASTI*, men efter Munch *RISTI*.

måde A for AI i Lindholm-indskriften tør neppe noget sluttes om udtalen.

Om forklaringen af ordets slutning kan være tvil. 'jeg heder' udtrykkes i Gotisk ved *haitada*, passivform til *haita* 'kalder', i Oldengelsk ved *hätte*, der efter Grein ablaut § 34 er opstået af *haitada*; i Oldn. ved *heiti*, der er forskjelligt fra *heit* 'kalder' og analogt med *vaki*, *lifi* osv. Jeg formoder, at EK...HATEKA skal sammenstilles med oldn. *ek heitik* (dannet i lighed med *ek mælik* og lignende former); 'jeg' er da ikke alene udtrykt ved det selvstændige EK, men også ved det til verbalformen enklitisk fœiede pronomen¹). Af HATEKA tror jeg da man tør slutte *HATE = oldn. *heiti*. Det udlydende *i* (*e*) i *heiti*, *lifi* er neppe ligetil opstået af *a*, som foreligger i got. *liba*, men er snarere at forklare som indsat i lighed med *i* foran *r* i 2den og 3dje person (*lifir*), der er opstået af *ai* (got. *libais*); E i *HATE kan da sammenstilles med endelsen ER i SINGOSTER på Tunestenen, der svarer til got. *ai*. Men den største vanskelighed volder det udlydende A i HATEKA. De, som tro på paragogisk, parasitisk A i udlyden i disse indskrifter, vil have let for at forklare formen. Men medens jeg lader dette gjælde for Björketorpstenen og for enkelte runeindskrifter med den kortere rækkes runer, som Ärja-stenen i Södermanland (se tidskr. for philol. VII, 332 f.), hvor det sluttende A kun tilhører skriften, men ikke den virkelige udtale, finder jeg sådant meget påfaldende i runeindskrifter fra den ældre jernalder, hvis skrivemåde i det hele synes at slutte sig nær til udtalen af sproget på den tid. Rimeligere synes det mig, at vi i HATEKA har bevaret EKA en ældre form for EK. Ti ligesom STAINA gennem STAINAN har udviklet sig af en grundform STAINAM, således skulde man

1) Enklitisk brug af *ek* udenfor Norsk har jeg formodet i FALAHAK, OAG på Björketorp-stenen, se tidskr. for philol. VII, 336. VIII, 199.

for EK i det ældste runesprog vente EKA, da Sanskrit har *aham* og andre jafetiske sprog tilsvarende former. Når det alligevel som selvstændigt ord heder EK, må det have sin grund deri, at der ved pronominerne er trang til lette og korte former. Mod denne formodning vil man let indvende, at man tværtimod, hvor pronomenet enklitisk slutter sig til en verbalform, venter den mere afslebne, mindre oprindelige form. Jeg må indrømme denne indvendings vægt; men at den ikke er afgørende, synes at godtgjøres ved de oldhøitydske former for verbernes 1ste person flertal *suohhemēs*, *birunmēs*, *quamunmēs* osv., hvor pronomenet 'vi' i enklitisk stilling har bevaret en ældre form med *s*, som aldrig findes, hvor pronomenet står selvstændigt (efter Kuhns forklaring i *zeitschr. f. vgl. sprachf.* XVIII, 338 f.). Men endnu kommer jeg til at tænke mig som en mulighed, at det i HATEKA enklitisk tilføiede EKA er identisk med det oldhøitydske *ihcha*, *ihha*, der i glosser forklares ved *egomet* (Grimm *deutsche gramm.* III, 12) og som synes sammensat.

Uagtet jeg således ikke kan give nogen sikker forklaring af det sluttende A, synes der mig ikke at være tilstrækkelig grund til at tvile om, at HATEKA er = *heitik*. EK ERILAR...HATEKA oversætter jeg altså 'jeg heder Jarl'. Jeg minder her om *EK ET GUNNAR* i den norske Tingvollindskrift fra middelalderen; men udtrykket er i denne dog forsåvidt forskjelligt, som der står nærmere forklaring både foran og efter.

Endnu står SNILAGAR tilbage. Jeg har næret tvil om **†** her skal læses N, fordi den anden side 3 gange har **†**, der neppe kan læses anderledes end N, og fordi jeg ikke kjender nogen med den længere rækkes runer skreven nordisk indskrift, i hvilken **†** bevislig betegner N; dog har vel **†** betydningen N på Rökstenen, hvor tegnet står 3 gange blandt den længere rækkes runer. Da jeg ikke øiner nogen bedre forklaring, har jeg i Lindholm-indskriften gjengivet **†** ved N. SNILAGAR, der er nomin. af en A-stamme, må

give et tilnavn eller en nærmere bestemmelse i apposition til ERILAR; men ordets betydning og oprindelse er mig ubekjendt¹⁾.

Af størst vigtighed for os må de brakteat-indskrifter være, der indeholde virkelige, fuldstændig eller næsten fuldstændig skrevne, uforvanskede ord, i hvilke runemesteren har udtrykt sin tanke; ti det kan naturligvis ikke på forhånd benegtes, at vi er så heldige at have sådanne. Eller af dem kan vi have kopier, der er så lidet forvanskede, at det oprindelige tilnærmelsesvis lader sig finde.

Den brakteat, som her først og fremst påtrænger sig vor opmærksomhed, er Stephens nr. 25 (Atlas 102) fra Tjörkö ved Carlskrona. I dennes indskrift, som går omkring den hele rand og hvis runer må læses fra høire mod venstre, står straks til venstre for hæmpen tydelig skrevet **RNIXY RUNOR**, som ordet rigtig blev læst allerede af Rafn i annaler for nord. oldkynd. 1855, s. 375, medens hans tolkning af indskriften forøvrigt er ubrugelig. Aldeles de samme

¹⁾ Jeg skal nævne en formodning, som jeg har overveiet, og de grunde, af hvilke den ikke forekommer mig sandsynlig. Formodningen er følgende: i SNIILAGAR er II tegn for *e* som ofte i romerske indskrifter (jfr. IIPOMIIDVOS = *Epo-menduos* på en gallisk mynt); men Lindholm-indskriften har ellers 3 gange eget tegn for *e*. G for NG, ligesom D på Tjörkö-brakteaten for ND; vistnok har den længere række eget tegn for *ng*, men alligevel skrives **INIXXY** på Reidstad-stenen, og jeg har tænkt mig muligheden af, at G i HAWIGAR (AW usikre) på Orstad-stenen ligeledes kunde være for NG. L i SNIILAGAR for LL; altså SNIILAGAR = *SNELLANGAR d. e. søn af *SNELLAR (*Snjaltr*) eller *SNELLA (*Snjalli*); med hensyn til A foran *ng* jævnfør NIWANGMARIR Torsbjerg-dopskøen (tidskr. for philol. VIII, 183) og oldn. *Svárangr*. I Oldtydsk forekommer *Snellung* som navn. Men denne forklaring vover jeg ikke at holde for den rette. da den nævnte opfatning både af II og af G og af A foran G har sine store vanskeligheder.

runer forekomme på Järsberg-stenen som acc. pl. fem. med betydning 'runer' (se tidskrift for philol. VII, 240 f.). At denne overensstemmelse med Järsberg-stenen skulde være tilfældig, er utroligt; og da vi således på brakteaten finde et tydeligt ord, må vi på forhånd slutte, at den hele indskrift indeholder virkelige ord. Vi skal sé, hvorvidt dette vil godtgøres ved en undersøgelse af de øvrige dele af indskriften.

RUNOR må efter sin form enten være nom. eller accus. pl.; dette sidste er på forhånd sandsynligst, ti de fleste indskrifter, som indeholde ordet 'runer', har følgende formel 'N. N. ristede (gjorde, hug, mærkede el. lign.) runer'. Vi må derfor her snarest søge et præteritum i aktiv. Dette finder jeg med Haigh (*The conquest of Britain by the Saxons* p. 64) i det umiddelbart forudgående ord **PRKTM**, hvilket jeg med ham læser WURTE¹⁾. Rigtignok kunde man herimod indvende, at første rune, der på Stephens's tegning har kantede sidestreger²⁾, ikke kan være W, der siden i indskriften har formen P med rund sidestreg, men at den må være P (som Rafn, Dietrich, Stephens har læst). Men sidestregen begynder helt oppe ved toppen af den rette stav, hvilket passer bedre til W end til P, og jeg har ved undersøgelse af et galvanoplastisk aftryk overtydet mig om, at læsningen WURTE er fuldstændig retfærdiggjort. Dette må være præt. 3 ps. sg. af det verbum, som i Got. lyder i inf. *vaurkjan*, i Oldn. *yrkja*. Samme boiningsform er på spænden fra Etelhem Gotland skreven **PRTF WRTA**, hvor stammevokalen ikke er udtrykt (se tidskr. for philol. og pæd. VII, 246 f.), og 1 ps. sg. af samme præteritum har på Tunestenen formen WORAHTO, hvor RUNOR ligeledes må have været objekt (men af dette ord er nu kun noget af R-runen at sé), se tidskr. f. philol. VII, 229.

1) Haighs forklaring af indskriften i det hele er derimod forfeilet.

2) På tegningen i Atlas har første rune i WURTE rund form ligesom den følgende W-rune.

WURTE 'gjorde' kræver som subjekt et navn, og snarest et mandnavn, i nominativ. Dette kan kun findes i ordet, der følger umiddelbart efter de to prikker, **HMIMFY HELDAR**.

WURTE synes snarest at være første ord i indskriften, da der er tre prikker foran dette ord, medens der kun er to foran HELDAR. Dog er dette ikke afgjørende. Efter ordstillingen kunde man finde HELDAR . . WURTE RUNOR 'Heldus fecit runas' naturligere end WURTE RUNOR . . HELDAR 'fecit runas Heldus'; men at sidstnævnte ordstilling er mulig, tør sluttes af vørs som Helg. Hund. I, 21: *Sendi áru allvaldr þadan*; I, 11: *Kvöddu síðan Sigmundar bur auðs ok hringa Hundings synir*. I ethvert fald er de tre hovedled subjekt, verbum, objekt sikrede i indskriften.

Mellem HELDAR og WURTE står KUNIMUDIU. Det synes mig slående rigtigt, når Haigh (Conquest of Britain p. 64) og efter ham Stephens her henvise til det hyppige germanske navn *Kunimund*, oldeng. *Cynemund*, hos Beda *Cynimund*, oldheitydsk *Chunimunt*. Det første led KUNI er af stammen KUNJA slægt, ligesom HARI som første led af HARJA på Istaby-, Råfsal- og Stentofte-stenene. I MUD er N graphisk udeladt, ligesom ganske almindelig i indskrifter, der er affattede i den kortere runerækkes skrift, og det allerede i de ældste af disse: *ASMUT* Sølvesborg (hvilken indskrift har en rune af den længere række), *KUþUMUT* Helnæs. Adrien de Longpérier 'De l'anousvara dans la numismatique Gauloise' i revue numism. 1864 p. 333—350 nævner eksempler på udeladelse i skrift af N og M hos forskellige folk til forskellige tider, bl. a. på galiske mynter, således *IIPOMIDVOS* = *Epomenduos*.

Endelsen IU i KUNIMUDIU er mig i denne form aldeles uforklarlig. Stephens tolker ordet som dativ 'for Kunimund'; men dette lader sig, såvidt jeg skjønner, fra formens side aldeles ikke forsvare. Heller ikke tør jeg her finde dativ af et tilsvarende kvindenavn. Dativ giver her

overhoved ingen passende mening, ti smykket kunde vel siges at være gjort for eller til en mand eller kvinde, men ikke runerne.

Efter sammenhængen venter man her med bestemthed angivelse af faderens navn 'Held Kunimunds søn gjorde runer'; men 'Kunimunds søn' skulde fuldstændig skrevet hede KUNIMU(N)DINGAR og kan ialfald ikke rigtig udtrykkes ved KUNIMUDIU. Jeg ser kun én rimelig løsning. Ligesom mange af de ovenfor omtalte brakteat-indskrifter er forvanskede kopier, således formoder jeg noget lignende ved Tjörköbrakteatens indskrift. Men forholdet med denne må dog forsåvidt være forskjelligt, som den oprindelige mening og form af indskriften på denne kopi i det hele lader sig øine, så at blot enkelte af originalens runer er blevne feilagtig ombyttede med andre. Jeg formoder, at i KUNIMUDIU kun den sidste rune er feilagtig. KUNIMUDINGAR kunde på originalen have været skrevet forkortet enten KUNIMUDING, ligesom jeg har formodet, at der på Stentofte-stenen skal læses GAF(I)NG, og nævnt muligheden af, at dette skal forståes som et ikke fuldt udskrevet patronymicum i nomin. (tidskr. f. philol. og pæd. VIII, 201); i dette tilfælde vilde *ur*-runen Ω på Tjörköbrakteaten være feilagtig for Ing-runen \mathcal{S} . Eller på originalen kunde have været skrevet KUNIMUDIR, ligesom Istaby-stenen har HAERUWULAFIR (tidskr. f. phil. VII, 320); Ω vilde da være feilagtigt for Ψ ¹⁾.

1) Professor Svend Grundtvig har meddelt mig en række interessante bemærkninger om brakteat-indskrifterne, hvilke han i sin helhed opfatter aldeles på samme måde som jeg. Ligeledes forstår han på Tjörkö-brakteaten de fire ord HELDAR KUNIMUDIU WURTE RUNOR som 'Held Kunimunds søn gjorde runer'; men han tror, at den rette form er KUNIMUDIR (sidste rune \mathcal{R} ikke Ω), og han finder et tegn på senere tid deri, at \mathcal{R} og Ψ bruges jævnsides som tegn for nominativmærket *r*. Runen er dog sikkert U, ikke R.

Denne formodning, at Tjörkö-brakteatens indskrift er en i enkelte stykker forvansket, men i det meste rigtig kopi, kan mulig støttes ved et par andre grunde. Mandsnavnet HELDAR er mig aldeles ubekjendt, og jeg finder ingen germansk ordstamme, af hvilken det kan forklares¹⁾. Men i træk skiller HMMMFY sig yderst lidet fra

HMMMFY HELMAR, der vilde give os et let forståeligt navn: 'hjælm', oldn. *hjalmr*, tysk *helm* bruges som navn (Widsið 29 Grein), og deraf dannes mange germanske navne. Jeg formoder da, at originalens M er bleven forvansket til D på kopien.

Efter RUNOR følger F†P†NH†C†R†M ANWLLHAKURNE. Her er skrivemåden WLLHA meget underlig. Hvis den var rigtig, måtte nødvendig en vokal være udeladt efter W. Dette synes høist usandsynligt, ti en sådan udeladelse skær jo for at spare rum; men her er netop tværtimod almindelig skik brugt den udførlige skrivemåde LL, hvortil man ingen grund sér. Denne vanskelighed tør løses ved den formodning, at Tjörkö-brakteatens indskrift er en kopi.

Jeg formoder, at Tjörköbrakteatens P†NH† er forvanskning for originalens P†NH† WALHA, som også Haigh (Conquest of Britain p. 64) har læst.

I ANWALHAKURNE ligger det nær at tage AN som identisk med tysk *an*, eng. *on*, oldn. *á*. Fra formens side var det muligt, at ANWALHA kunde være første sammensætningsled af et til oldeng. *onwealh* (integer), oldhoitydsk *anawalh* svarende adjektiv; men herved kan jeg ikke vinde nogen passende mening. Jeg tror snarere, at AN er præposition og at WALHAKURNE er en deraf styret dativ af et substantiv; jfr. dativerne WODURIDE Tune, HITE Järs-

1) HELDAR kan neppe være umiddelbart beslægtet med kvindenavnet *Hildr* (oprindelig stamme *Hildjā*). Slet intet kan det have at gøre med det tyske 'held', der i det ældste nordiske runesprog snarest har havt formen *HALIPAR.

berg. Dette substantiv betegner efter min formodning ikke gjenstanden, på hvilken runerne er anbragte, men er vel navnet på stedet, hvor runemesteren boede; aldeles på samme måde nævnes på mynter stadig myntstedet i dativ styret af præpositionen *on*. Dette stedsnavn synes tydelig sammensat: WALHA-KURNE. Første led WALHA synes at være den stamme, som forekommer i oldeng. *Wealh*, pl. *Wealas*, oldhøitydsk *Walah*, oldn. pl. *Valir* (af ældre *Valar*), fremmed (især keltisk), Vælskmand. Om betydningen af andet led tør jeg ikke udtale nogen bestemt mening; og hvor dette formentlige sted WALHAKURNE er at søge, det kan jeg slet ikke sige¹).

Hvorvidt alliterationen

WURTE RUNOR

AN WALHA-KURNE

er tilsigtet eller ei, lader sig ikke afgjøre.

¹) Jeg har tænkt mig, at andet led kunde stå i forbindelse med ordet 'korn'; med U i KURNE kunde jævnføres U i WURTE ligeoverfor oldn. *orti*. AN WALHA-KURNE måtte da tænkes i oldn. form at skulle lyde *á Valkyrni* og at betegne 'et sted, hvor *valkorn* gror', ligesom det norske stedsnavn *Espi* betegner 'et sted, hvor der vokser aspetrær'. Ligesom *korn* bruges enstydigt med *bygg*, således måtte *WALHA-KORNA, **valkorn* 'vælsk korn' betegne det samme som *valbygg* (Edda ed. A. M. II, 493), der i Norge er navn for toradet eller seksradet byg. Men jeg tør ikke med tryghed fastholde denne opfatning, navnlig fordi suffikset, hvoraf der i Oldn. også i dativ vilde være spor i stammestavelsens omlyd, ikke vel kunde aldeles forsvinde. — Det kan nævnes, at man i Tyskland har stedsnavne på *korn*: Oberkorn, Einkorn (Förstemann: Die deutschen Ortsnamen 1863 s. 92).

WALHAKURNE har en påfaldende lighed med *Walcorn*, som *Walcheren* kaldes (i accus.) i Thietmari chron. (Pertz mon. Germ. V, 814) og derefter hos annalista Saxo (Pertz VIII, 657), medens øen i gammel tid ellers heder *Walacria*, *Walacra*, *Walacre* osv.; men af flere grunde vover jeg ikke at holde denne lighed for andet end en tilfældighed. Andre stedsnavne, hvis lighed vistnok ligeledes er tilfældig, er det ikke umagen værdt at nævne.

Indskriften på brakteaten nr. 67 hos Stephens (Thorsen runemind. s. 329) fra Skodborg sogn i Slesvig synes også at give håb om, at den kan tolkes. Der er ingen bestemt antydning til, hvor man skal begynde læsningen. Hvis vi først tage A-runen oppe under hæmpen (hvilket synes at stemme overens med Thorsens mening s. 353), så få vi følgende indskrift, når vi vende runerne om:

FŃĦFFŃFFP|FŃĦFFŃFFP|FŃĦFFŃFFP|FŃĦFFŃFFP|

For at begynde læsningen der, hvor den her er begyndt, taler navnlig den omstændighed, at vi derved få tre gange efter hinanden de samme 10 runer gjentagne og så tilsidst 7 tildels afvigende runer; dog er denne grund ikke afgjørende. Med Svend Grundtvig antager jeg, at ħ (eller vendt om ϕ), som er skrevet én gang, er en sideform til ϕ (eller, når runerne vendes om, så at de læses fra venstre til højre, ħ), og at begge tegn betyde NG; således har vi ellers for NG både og . Nærbeslægtede er formerne for NG-runen på Torshjerg-dopskøen, Vimose-høvelen og Steinstad-stenen. For læsningen af de nævnte runetegn som S haves ingen sikker støtte. Jeg læser altså:

**AUNĠAALAWINAUNĠAALAWINAUNĠAALAWIN-
NĠALAWID.**

Med Sv. Grundtvig antager jeg fremdeles, at det oprindelig har været meningen at skrive samme runerække også fjerde gang, så at NĠALA er forkortet skrivemåde for AUNĠAALA og forvansket af , som der 3 gange er skrevet på det tilsvarende sted. Hvis dette er rigtigt, må indskriften vel være kopi som flere af mig forhen nævnte brakteat-indskrifter.

Men spørgsmålet bliver da, om originalens 4 gange gjentagne AUNĠAALAWIN er virkelige ord, hvorved ophavsmanden har udtrykt en bestemt mening. Den omstændighed, at de samme runer flere gange er gjentagne, kan intet i denne henseende godtgjøre. Jeg vover ikke med fuld tryghed at besvare dette spørgsmål, men det forekommer

mig rimeligt, at indskriften indeholder virkelige ord. Følgende forklaring gjør ikke krav på at være mere end en mulighed.

Umiddelbart foran \widehat{NG} synes tvetyden AU uforklarlig, og derfor ligger den formodning nær, at Ing-runen her betegner stavelsen *ing* ligesom i $\widehat{HAR(I)NGA}$ Vimose-kammen, $\widehat{RAN(I)NGA}$ Müncheberg-spydet, $\widehat{MONN(I)NG}$ på en af Stephens s. 306 nævnt engelsk mynt og efter min gjætning (tidsskr. for philol. VIII, 201) mulig i $\widehat{GAF(I)NG}$ på Stentofte-stenen. Vi få da $\widehat{AU(I)NGA}$. Ved \widehat{ALAWIN} kommer man til at tænke på det oldtydske mandsnavn *Alwini* (se Förstemann), men da må navnets endelse på brakteaten være udeladt, og det kan da ikke af formen sees, hvilken casus vi her har. Jeg tror ikke, at man her bør søge en dativ, som skal angive, for hvem brakteaten er gjort, til hvem den er skjænket¹). Da flere brakteat-indskrifter, som jeg i det følgende skal søge at vise, synes at indeholde et mandsnavn alene i nominativ, søger jeg også her en nominativ. \widehat{ALAWIN} må da være forkortet skrivemåde for $\widehat{ALAWINr}$. Sådant forkortet skrivemåde er ganske almindelig på mynter, og kan da heller ikke på brakteater vække forundring. På lignende måde er \widehat{MW} på Krogstad-stenen efter min formodning forkortet skrivemåde for \widehat{MAIWI} eller, som jeg nu snarere tror, for \widehat{MAWI} . Navnet $\widehat{ALAWIN(r)}$, der ikke er bevaret i senere Nordisk, må vel betegne en, som i alt er vennesæl; første led er det samme som i navnet *Alrekr*, got. *Alareiks*; det andet led har vi f. eks. i navnet *Audun* (for *Aud-vinr*), oldeng. *Eād-wine*. I \widehat{ALA} - er stammens udlydende *a* bevaret ligesom i \widehat{HLEWA} - på Gallehus-hornet, \widehat{WITADA} - på Tunestenen, \widehat{WLLHA} - (* \widehat{WALHA} -) på Tjörkö-brakteaten.

1) Stephens læser $\widehat{ÆLÆWINÆ}$ som ett ord og forklarer dette som dativ af et mandsnavn, hvilket han identificerer med oldtydsk *Elwin*, *Ehuwin*.

Som patronymisk bestemmelse til ALAWIN_(IR) opfatter jeg AU(I)NĠGA, der synes at være dannet af et til oldeng. *Eāwa*, *Eāha*, oldhøitydsk *Ouwo* (se om dette Müllenhoff i *Haupts zeitschr.* XI, 281) svarende mandsnavn. AU(I)NĠGA kunde efter sin form være nom. af en stamme AU(I)NĠGAN, jfr. f. eks. HAR(I)NĠGA på Vimose-kammen; men når 'Aues søn' skulde være udtrykt ved et selvstændigt ord i apposition, måtte det, efter hvad vi véd, hede AUNGAR, der skulde følge efter ALAWIN_(IR). Måské bør man derfor læse som et sammensat navn AU(I)NĠGA—ALAWIN_(IR). Mulig har vi et lignende sammensat navn i NIWANG—MARI_{IR} på Torsbjerg-dopskoen; jævnfør mine bemærkninger i *tidskr. for philol.* VIII, 183 f. Større betænkelighed har jeg ved at tage HARINĠGA—ALERGAR? (* med tvil gjen-givet ved \bar{A}) på Skääng-stenen som et sammensat navn¹⁾.

Hvis altså Skodborg-brakteatens indskrift indeholder virkelige ord, om end ufuldstændig skrevne og tildels feilagtig kopierede, ikke en vilkårlig og sproglig betydningsløs sammenstilling af runer, så kan jeg ikke finde andet udtrykt i den end et mandsnavn i nom., som oftere er gjen-taget, 'Alavin Aues søn' eller 'Alavin af Auingerens æt'.

Man må på forhånd vente i flere korte brakteat-indskrifter at finde alene et navn i nominativ, der enten kan angive, hvem der har arbejdet brakteaten, eller hvem der har eiet den. Således er på flere smykker og brugsgjenstande fra den ældre jernalder skrevet med den længere række runer arbejderens eller eierens navn i nominativ; ligeledes kan med Dietrich i *Haupts zeitschr.* n. f. I, 38 mindes om, at de gamle germanske mynter jævnlig på den ene side har myntherrens, på den anden side myntmesterens navn, begge i nomin., dog hyppig med et tillæg. Når vi

¹⁾ AU(I)NĠGA synes efter sin form også at kunne være gen. pl., men at opfatte det således er neppe rimeligt, uagtet *Hrafnunga* i *RAFNUKA TUF* på Bække-stenen ved kirken og *RHAFNUKATUF* på Læborg-stenen er gen. pl.

vil undersøge brakteat-indskrifterne for at sé, hvorvidt forventningen om at finde navne i nom. opfyldes, så er det naturligt først at speide efter det i den ældre jernalders runeindskrifter så hyppig forekommende nominativmærke \mathbf{R} ($\mathbf{A-R}$, $\mathbf{I-R}$, $\mathbf{U-R}$).

En nominativ sg. masc. af en \mathbf{A} -stamme må vi vel have i indskriften til venstre¹⁾ på nr. 71 hos Stephens (fra Skåne) \mathbf{FNFY} , forudsat at disse runer give et virkeligt ord, hvori runemesteren har lagt bestemt mening. Fjerde rune er her usædvanlig; Stephens læser den som \mathbf{U} , men denne læsning synes mig ikke rimelig, da den er aldeles forskjellig i form fra tredje rune. Jeg læser den som \mathbf{K} ; denne runes oprindelige form er \mathbf{K} , men i Lindholm-indskriften forekommer \mathbf{A} , hvilken form nærmest forudsætter \mathbf{A} med vinkelens åbning vendt nedover, altså væsentlig samme form som på brakteaten nr. 71. På denne står der altså \mathbf{LAUKAR} . Samme ord synes at være skrevet mellem manden og hjorten på nr. 18 hos Stephens (Thorsen runemind. s. 329; Atlas nr. 83): \mathbf{FNLK} . Fjerde rune, der nedentil er tospaltet, forstår jeg som binderune for \mathbf{AF} , medens Stephens tager den som variation af \mathbf{F} og Dietrich som binderune for \mathbf{NA} . Jeg læser altså også her \mathbf{LAUKAR} . Mulig er der også sammenhæng med indskriften på nr. 19 hos Stephens (Atlas 84) fra Skåne. På denne brakteat læses først $\mathbf{FNL LAWU}$, der synes at være identisk med begyndelsen af indskriften på nr. 24 hos Stephens (Atlas nr. 101), fra Fyn (tredje rune på sidstnævnte er, efter et galvanoplastisk aftryk at dømme, \mathbf{P} ikke \mathbf{b}). De følgende runer på nr. 19 har på tegningen hos Stephens sådant udseende: \mathbf{FNLK} , men indskriften er overhoved (både på

¹⁾ Til høire har brakteaten efter tegningen hos Stephens følgende indskrift, skreven fra høire mod venstre: \mathbf{FNFNLK} : \mathbf{F} TANULU \mathbf{AA} . På et galvanoplastisk aftryk er første rune utydelig; rune 3 synes \mathbf{F} ; andet ord synes \mathbf{AL} , snarere end \mathbf{AA} .

originaleksemplaret i Christiania universitets oldsamling og på det sammesteds værende galvanoplastiske aftryk af eksemplaret i Kjøbenhavn) meget utydelig. Også i det nævnte ord synes fjerde rune at være binderune for KA; anden rune, som ligner den særlig engelske senere rune for O, er vel kun forvanskning af F.

Derved at LAUKAR forekommer i forskellige brakteatindskrifter bliver man noget betænkelig ved at tage det som et virkeligt ord; hvis det alligevel har bestemt sproglig betydning, synes det at måtte være et navn. Efter formen kan det vel ikke være andet end oldn. *laukr*, oldeng. *leac*, oldhøitydsk *louh*; dette ord véd jeg vistnok ikke ellers at have seet brugt som mandnavn, men det findes som tilnavn (Flat. II, 576). Helten sammenlignes med en lög Guðrún. I str. 18, Guðrún. II str. 2, i Islandsk betegner *laukr i ætt* den ypperste i en æt. På nr. 19 (Atlas 84) følger efter tegningen hos Stephens umiddelbart nogle runer, der synes at måtte læses GAKAR; dette sér ud som en nom. sg. masc., men jeg kan ikke forklare det og vil ikke indestå for, at det er uforvansket.

Et mandnavn i nom. formoder jeg også i HOUAR på nr. 24 (Atlas 101), der, som før bemærket, er bleven forkortet til HO.R på nr. 55 (Atlas 226). Men det er meget muligt, at også HOUAR er en forvansket kopi. Her kan endnu mærkes, at den ovenfor nævnte indskrift paa nr. 41, der gjenfindes i mange forvanskede kopier, ender med FY — AR.

I andre brakteatindskrifter har vi vistnok i nom. et mandnavn af en stamme på AN. Således har nr. 29 hos Stephens (Atlas 113), der er funden i Pommern, indskriften ÞFIXF, som kan læses PAIGA eller WAIGA. Müllenhoff i '14ter bericht der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen gesellschaft, Kiel 1849, p. 13' (hvilket skrift jeg ikke kan benytte umiddelbart) har vistnok rigtig forstået WAIGA som mandnavn i nom. af stammen WAIGAN og sammenstillet

dette navn med oldhøitydsk *Waiko*, hvilket navn findes i sydtyske diplomer. Hermed identificerer Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 44) det oldsaksiske navn *Wēga* tradd. Corv. 34; men dette er tvilsomt, ti *Wega* kan have kort *e* og være samme navn som norsk *Vegi* Dipl. Norv. I nr. 295; II nr. 677. WAIGA forener Haigh (Conquest of Britain p. 60) med det oldengelske navn *Wāga*, som af Florents af Worcester tillægges Wærmunds bedstefader. Samme beiningsform har vi i flere andre runeindskrifter: M(A)R(I)LA Etelhem-smykket, HAR(I)ŃGA Vimose-kammen, RAN(I)ŃGA Müncheberg-spydet. Mandsnavnet WAIGA findes i senere tid ikke brugt i Nordisk, hvor det måtte hede *Veigi*, men her finde vi derimod et appellativ, hvoraf det sandsynlig er dannet: *veig* fem. stærk drik, der forekommer som andet led i mange sammensatte kvindenavne; jfr. *veig* f. kraft Örvarodds s. (Fas. II, 522).

Kanské med rette har Haigh (Conquest of Britain p. 60) og Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 44. 75) også fundet nominativ af et mandsnavn, hvis stamme ender på *an*, i OTA på nr. 33 hos Stephens (Atlas 118) fra Tjörkö og nr. 34 (Atlas 234) fra Skåne. Men navnets oprindelse er tvilsom. Jeg kan ikke med Dietrich tro, at det er det samme som oldeng. *Eāta*, oldsaks. *Óto* og at det er opstået af *Auta*, ti *au* bliver i de med den længere rækkes runer skrevne nordiske indskrifter uforandret (således i det foran nævnte LAUKAR) og går ikke over til *ō*. Derimod i navnet OTI på den sene, på Gotland fundne, sølvbrakteat nr. 66 hos Stephens, Atlas 47 (der har indskriften + MAIESTAS : OTIMEFECIT), kan O vel være opstået af *au*. Haigh minder derimod ved OTA om navnet på Hengests søn *Octa*, hvormed han pag. 152 sammenstiller stedsnavnene *Otford* (*Ohtanford*) og *Otanhyrst* i Kent. Hvis denne opfatning var den rette, måtte OTA være = *OTTA og dette ved en i Oldnordisk regelret indtrådt assimilation være opstaaet af *OHTA; navnet vilde da være af samme op-

rindelse som første led i *Ótt-arr*, oldeng. *Óht-here*, jfr. oldeng. *óht* forfølgelse, oldn. *ótti* rædsel. Men i DOHTRIA på Tune-stenen er *ht* ikke assimileret, og WRTA (Etelhem-smykket), WURTE (på den før omtalte Tjörkö-brakteat), hvor det i WORAHTO på Tune-stenen bevarede *h* er udtrængt, giver ikke fuldstændig analogi for OTA istedenfor *OHTA. Jeg holder derfor denne forklaring for meget usikker.

Hvis nr. 72 hos Stephens (fra Gotland) har $\text{X}\text{T}\text{T}\text{Y}$, således som Stephens har læst (de to runer til venstre er meget utydelige), så må denne indskrift læses fra venstre mod høire, så at U-runen her som oftere (f. eks. på nr. 7 hos Stephens) er vendt om. I OTUR kunde man søge et med OTA beslægtet mandnavn i nominativ (jfr. HAWUK-OPUR på Vånga-stenen). Svend Grundtvig formoder endog, at OTUR og OTA er to former af en og samme indskrift¹⁾.

Et mandnavn i nom. på A har vi fremdeles mulig på nr. 73 hos Stephens (fra Gotland); men da jeg ikke selv har seet brakteaten, hvis runer, som det synes, tildels er lidt utydelige, tør jeg ikke have nogen bestemt mening om navnets form, end sie om dets oprindelse. Stephens læser $\text{X}\text{F}\text{F}\text{F}$, hvilket han gjengiver NAWÆ, men jeg har betænkelighed ved den forholdsvis sene, særlig engelske A-rune.

På Vadstena-brakteaten (Stephens nr. 22, Atlas nr. 99) læste Munch (ann. for nord. oldk. 1847 s. 335. 351) foran runerækken TUVATUVA, hvilket han forstod som mands-

¹⁾ Thomsen (ann. for nord. oldk. 1855 s. 272) vil finde sammenhæng mellem OTA på de to nævnte brakteater og de tre runer længst nede til venstre på nr. 51 hos Stephens (Atlas 218), men denne ufuldstændige lighed er vist aldeles tilfældig.

Jeg vover ikke at tænke på, at OTA og OTUR skulde være forvansket gjengivelse af VOTA, der er så hyppigt på reversen af romerske keisermynter. Men VOT_{xx} på romerske mynter (f. eks. af Constantin II og Crispus) gjenkjendes tydelig i forvanskningen TOT_{xx} på angelsaksiske sceattas, se Head i The Numismatic Chronicle 1868 s. 82.

navnet *Tófi* to gange skrevet. Müllenhoff forstod også TUVÅ som mandsnavn, men sammenlignede dermed det første led i det oldhøitydske mandsnavn *Zu-olt*, idet han rigtig erkjendte, at P W i indlyden i de ældste runeskrifters sprog etymologisk svarer til det gotiske *v* og ikke til det gotiske *b* eller *f*. Men af Klemming hos Stephens s. 536 er det oplyst, at første rune ikke kan være T, men må være L. Tredje rune læser Stephens som P, men på et galvanoplastisk aftryk troede jeg at sé, at den havde større lighed med W. Jeg læser derfor LUWATUWA. Dette kan jeg ikke forklare, og det synes mig muligt, at det er en vilkårlig sammenstilling af runer eller kanské etslags stavelseøvelse uden sproglig betydning¹⁾.

Endnu én brakteat-indskrift må jeg særlig omtale, nemlig den, som læses på brakteaten nr. 57 hos Stephens (Atlas 230), fra Sjælland. Indskriften går om randen fra høire mod venstre og tegnene er følgende:

HNINHHFIITIAF : FENFIYF : XIBNFNF : ·· ♀

13de rune i første runegruppe er tvilsom. Den kan ikke være U, ti den er i form ganske forskjellig fra de U-runer, som forekomme i indskriften. Stephens læser den som L, hvis rette stav er kommen til at stupe lidt forover; og det må indrømmes, at denne læsning efter runens form er mulig. Men runen ligner kanské ligeså meget 4de rune i ordet til venstre på nr. 71 hos Stephens, hvilken rune jeg ovenfor har forklaret som K og som ialfald ikke kan være L. Dietrich i *Haupts zeitschr. n. f. I, 66. 100* læser omtalte

¹⁾ På en kirkemur i Gotland findes stavelseøvelser skrevne med yngre runer: *FUOAIE þUOAIE* osv. (Stephens s. 533). Thomsen (ann. f. nordk. oldk. 1855 s. 252) læser på Vadstena-brakteaten *HN* og sammenstiller dermed begyndelsen af indskriften på nr. 19 hos Stephens (Atlas 84) og nr. 24 (Atlas 101), som han læser *FNFN*; men Vadstena-brakteatens indskrift har vistnok med de to sidstnævnte ingen virkelig sammenhæng.

rune på nr. 57 som C, men antager uden hjemmel, at C her er sat for *ng*.

I tredje runegruppe synes både 4de og 6te rune efter sin form sikkert at være U, ingen af dem sér ud til at kunne være L. 7de rune i 3dje gruppe er vistnok N, som Dietrich læser; tværstregen skråner kun ganske svagt nedad, ligesom også tværstregen i H-runen i denne indskrift er mere horizontal end almindelig. Endelig kan mærkes, at Dietrichs læsning af 6te rune i første gruppe som D er vilkårlig; den er aldeles tydelig H. Jeg læser altså:

HAUIUHAHAITIKA FAUAUISA GIBUAUNA.

Flere grunde tale for, at denne indskrift ikke indeholder en vilkårlig sammenstilling af runer, men virkelige ord. Allerede den omstændighed, - at den lange række af runer kun giver bekjendte runetegn (ti 13de rune i første gruppe kan ikke siges at være et ubekjendt tegn) i regelret stilling, taler derfor. Endnu mere det, at indskriften ikke indeholder nogen umulig, ja neppe nogen usandsynlig bogstavforbindelse. Det støttes også derved, at indskriften er af-delt ved skilletegn, ti denne betydning har tegnene : og : sikkerlig.

Endvidere tør man formode, at ordafdeling, der altid er til stor hjælp ved tolkningen, ikke er gennemført; det er ikke rimeligt, at HAUIUHAHAITIKA er ett ord. Også synes det på forhånd sandsynligt, at U i indskriften, navnlig i FAUAUISA, er tegn for *w*, uagtet den længere række for denne lyd har et særeget tegn P; det samme formoder Dietrich i *Haupts zeitschr. n. f. I, 66. 100.* At U er brugt for *w*, er ikke underligere end at ʝX er brugt for *ng* paa Reidstad-stenen og efter min formodning l for *e* på Reidstad-stenen og andensteds, ʞ for *o* på Orstad-stenen. Ved denne spredte brug i den ældre jernalders indskrifter forberedes den fuldstændige opgivelse af P ʝ M ʞ i den yngre jernalders runeskrift. Dietrich, der holder den skandinaviske

futhark for den ældre, sér derimod i brugen af \mathfrak{N} for w tegn på ælde.

Såmeget synes man med nogenlunde tryghed at kunne sige om indskriften på brakteaten nr. 57. Endnu kan mærkes: hvis der skal læses HAITIKA (ikke HAITILA), synes det rimeligt, at dette, som også Dietrich i *Haupts zeitschr. n. f. I*, 100 antager, er samme ord som HATEKA i Lindholm-indskriften, hvilket jeg har forklaret heitik. Det bliver da fremdeles rimeligt, at andet I i HAITIKA betegner udtalens e , og det samme kan da også mulig gjælde om I i GIBUAUNA. Hvis den nævnte gjætning om HAITIKA har rammet det rette, må dette ord efter al sandsynlighed afslutte en sætning. Dog er HAITILA mulig det rette.

Men jeg bliver ræd for at fortabe mig i ørkesløse fantasier om denne indskrift. Jeg forstår den ikke, og jeg tror, at ingen af de hidtil forsøgte, indbyrdes vidt forskellige tolkninger, af Haigh (*Conquest of Britain* s. 59 f.), Dietrich (*Haupts zeitschr. n. f. I*, 66 f.) og Stephens, giver en rigtig forståelse af den i dens helhed. Til nød kunde følgende tolkning måske være grammatisk mulig:

HAUIUHA HAITIKA FAUA UISA GIB UAUNA
 'Hauiuha heder jeg; lidet, du vise! giv af ulykker!' Men da dette fra indholdets side ikke smager mig (navnlig ikke 'du vise!') og da HAUIUHA synes et altfor besynderligt navn, gider jeg ikke udføre denne tolkning nærmere, men overlader det til fremtiden her at bringe lys.

Hvad indholdet af brakteat-indskrifterne overhoved angår, synes de, forsåvidt som de ikke er forvanskede og uforståede efterligninger af fremmede myntindskrifter eller blot indeholde runer der er sammenstillede uden sproglig betydning, oftest at give oplysning om, hvem der har forfærdiget brakteaten og ristet runerne; muligt er det vel, at

indskriften undertiden nævner den, der har eiet brakteaten eller fået den i foræring. Det synes ikke urimeligt at formode, at der på disse smykker enkelte gange blev skrevet en bøn eller et ønske om lykke; også synes runerne stundom at danne en magisk formel, som man tiltroede en lignende heldbringende virkning. Vadstena - brakteatens indskrift indeholder runerækken; denne kan være skreven her, som på smykker og mange andre gjenstande fra gammel tid (se Stephens s. 533—535), nærmest for at udbrede (eller vise) kjendskab til skriften. Det er vel muligt, hvad Thomsen i ann. f. nord. oldk. 1855 s. 272 mener, at ligeledes på brakteaten nr. 26 hos Stephens (Atlas 102), fra Skåne, de tre runer FUP (skrevne fra høire mod venstre) skal forståes som begyndelsen af runerækken og ikke tolkes som begyndelsen af et ord, ti de to streger, som følge efter P, behøve ikke at danne en rune og at læses som U.

Derimod har jeg ikke fundet det mindste spor til, at brakteat-indskrifterne nogensinde har hensyn til hvad figurerne paa brakteaterne fremstille; man tør i runeindskrifterne neppe vente nogen veiledning til billedernes forklaring.

Få og usikre er de holdepunkter for en sproglig forklaring af brakteat-indskrifterne, som jeg i det foregående har kunnet finde. Jeg har måttet sande P. G. Thorsens ord (runemind. i Slesvig s. 352. 354): 'Det hele har noget ubestemt og — selv i en fremtid — vistnok ubestemmeligt ved sig'; 'den brug, der med sikkerhed kan gøres af brakteat-runerne, er og må være meget indskrænket'. Det lille, som er fundet, er dog af stor vigtighed, da den tid, til hvilken brakteaterne høre, i sin almindelighed vel er sikker: deres indskrifter er indskrifter fra den tidsalder, som man kalder mellemjernalderen og som er bleven karakteriseret ved fund af vest- og østromerske solidi aurei fra 4de og

5te århundred. De vil sætte os i stand til at have en forestilling om det forhold, i hvilket skrift og sprog i den ældre jernalders senere tidsrum (eller den såkaldte mellemjernalder) står til skrift og sprog i de indskrifter, som efter antikvariske grunde må tilhøre den ældre jernalders tidligere tidsrum, f. eks. de på gjenstande fra Torsbjerg-mose, og i de indskrifter, der med hensyn til skriftens og sprogets antike præg ikke stå tilbage for nogen, vi kjende, f. eks. guldhorn-indskriften.

På den anden side vil brakteat-indskrifterne hjælpe os til nærmere at bestemme forholdet mellem den ældre og den yngre jernalders sprog.

Af brakteat-indskrifterne fremgår det efter min mening som en sikker kjendsgjerning, at skrift og sprog i den nordiske ældre jernalders ældre og yngre tidsrum (eller i den ældste jernalder og mellemjernalderen) var væsentlig uforandret, medens den ældre jernalders yngre tidsrum (mellemjernalderen) ikke blot med hensyn til skrift men også med hensyn til sprog adskiller sig fra Nordens yngre jernalder ved stærkt fremtrædende mærker, som dog efter mit skjøn ikke bevise nogen stammeforskjel.

Først skal jeg belyse dette ved enkeltheder, som vedkomme skriften.

Det ældste runetegn for K er \llcorner (vistnok af det latinske tegn for C). En yngre, mindre oprindelig form af dette forekommer allerede på Järsberg-stenen Y (tidskr. for philol. VII, 239); en nærbeslægtet form på Björketorp-stenen (tidskr. for philol. VII, 335), vistnok også på Stentofte-stenen (tidskr. for philol. VIII, 200); derimod vendt nedover i Lindholm-indskriften λ . Og dog findes det ældre tegn \llcorner for K endnu ofte på brakteaterne: således to gange på Tjörkö-brakteaten nr. 25, hvor betydningen er sikker; endvidere i den på forskjellig måde varierede og for mig uforståelige indskrift, der forekommer bl. a. på brakteaterne

hos Stephens nr. 41. 39 (Atlas 233). 36 (Atlas 120); endelig på brakteaterne nr. 17 (Atlas 82) og 56 (Atlas 232), som ikke synes at indeholde virkelige ord*). Men på andre brakteater har jeg troet at finde en yngre form \wedge for K: nr. 57 (Atlas 239) og 71 hos Stephens, samt binderunen K for KA på nr. 18 (Atlas 83) og 19 (Atlas 85) hos Stephens. Hvorledes det skal opfattes, at nr. 17 har både K og A , det første tegn 2, det andet 4 gange, og at nr. 36. 41 og 56 har både K og V , det véd jeg ikke, da de nævnte brakteaters indskrifter er mig uforståelige**). Ligesålidt véd jeg, om Y betegner K på nr. 6 hos Stephens (Atlas 2a7) og på nr. 55 (Atlas 226).

Den ældre form for K Y er den eneste, som forekommer på brakteater; slet ikke findes den senere form A , som er den almindelige på Järsberg-stenen og den eneste der forekommer på Stentofte-stenen, Råfsal-stenen og blandt Rök-stenens runer af den længere række, medens dog endnu Istaby-stenen og Björketorp-stenen alene har Y . Vistnok synes brakteaten nr. 41 b hos Stephens at have A ved siden af Y , men da dennes utydelige indskrift sikkerlig ikke indeholder noget ord, kan derved intet bevises.

F er, såvidt man kan sé, overalt i brakteat-indskrifterne det faste tegn for A (for langt A i UAUNA nr. 57 ???), hvilket ikke længer er så i de med den længere rækkes runer skrevne Blekingske indskrifter eller på Råfsal-stenen. Vistnok forekommer på nr. 41 hos Stephens h , og omtrent

*) På nr. 5 hos Stephens (Atlas 22) står D ved siden af et tydeligt latinsk D og behøver da vel her, trods den kantede form, ikke at være rune.

***) På Charnay-spænden, der i runerækken har K som tegn for K, forekommer udenfor futharken V , men dette tegns betydning er usikker, ligesom overhoved Charnay-spændens indskrift hidtil ikke er tilfredsstillende tolket. At der på denne spænde skal læses KIANO, og ikke HANO, har Dietrich efter mit skjøn ikke bevist.

samme form har den rune, der på Istaby-stenen (og blandt den længere række runer på Rök-stenen?) betegner A, men om tegnet har samme betydning på brakteaten, er meget uvist. At † på nr. 1 hos Stephens (Atlas 11) har betydningen A, er ubevisligt.

⌘ O forekommer i mangfoldige brakteatindskrifter. Dog synes ∩ U brugt som tegn for o i WURTE (og KURNE?) på Tjörkö-brakteaten. Hvis dette er rigtigt, må den omstændighed, at der i rodstavelsen er skrevet U, medens der på samme brakteat i slutningsstavelsen af RUNOR er skrevet ⌘ O, forklares deraf, at o i sidstnævnte ordform hørtes mere åbent. Brugen af U-runen for o i WURTE (og KURNE?) røber forandring af den oprindelige skriftbrug i et enkelt punkt, men denne forandring må vistnok opfattes som sporadisk og er indtrådt på en tid, da den ældre jernalders skrift og sprog overhoved var uforandret. På den norske Orstad-sten synes i ordet SARALU, hvilket jeg snarest opfatter som et kvindenavn (stamme SARALON) i nominativ, U ligeledes at betegne udtalens o, men her i den ubetonede slutningsstavelse, hvor Tjörkö-brakteaten har ⌘. At nr. 57 mulig har U- og I-runerne for udtalens w og e, har jeg ovenfor nævnt.

Vi vilde i brakteaterne overhoved have en rig kilde til kundskab om de forskellige runers former og brug, hvis vi kunde forstå indskrifterne og hvis vi kunde være visse på, at alle runelignende tegn på brakteater var virkelige rune-bogstaver, men det kan vi ikke. Her kan endnu sammenstilles endel enkeltheder vedkommende runeformer på brakteater. På Skodborg-brakteaten forekommer både h og f som det synes med betydningen NG; herved støttes min gjætning (tidskr. for philol. VIII, 201), at det første af disse tegn på Stentofte-stenen betegner NG; på begge steder synes runen NG brugt for stavelsen *ing*. Vadstena-brakteatens runeform for NG ◊ forekommer også 3 gange på nr. 17 hos Stephens (Atlas 80), og jeg sér ingen grund til der at tillægge

tegnet en forskjellig betydning. For N har Tjörkö-brakteaten † ved siden af †; den første af disse former, hvilken overhoved er hyppig i de med den længere rækkes runer skrevne indskrifter (så at den ikke med Thorsen runemind. s. 341 anm. tør ansees for feilagtig), forekommer også på nr. 71 hos Stephens. S, der i brakteat-indskrifter oftest har sin sædvanlige form ζ eller λ, er på nr. 57 (Atlas 239) og tydeligere på nr. 17 hos Stephens (Atlas 80) mere retstavet, omtrent som på Stentofte-stenen, hvilket synes at røbe en senere tid.

Blandt de tegn, som læses i brakteat-indskrifter, er der flere, som vi har al grund til at ansé for virkelige runer, men som i andre indskrifter er meget sjældne eller slet ikke påviste. Vi se heraf, hvor ufuldkomment vort kjendskab til denne runeskrift er. ↯ ↰ forekommer kun i to nordiske sten-indskrifter, nemlig på Krogstad-stenen, hvor tegnet vistnok er en variation af ↑ T (tidskr. for philol. VIII, 168 f.), og blandt den længere rækkes runer på Rök-stenen, hvor betydningen ikke kan bestemmes. Dette tegn står på Vadstena-brakteaten på den oldengelske eoh-runes plads og må der have væsentlig samme vokaliske betydning; det læses også på endel andre brakteater, i hvilke indskrifter den samme betydning må formodes uden at kunne bevises. Af ubestemmelig værdi er † og †, der, som allerede før nævnt, læses på nr. 41. 36 (Atlas 120). 39 (Atlas 233). 56 (Atlas 232), der alle tillige har † eller †; endvidere på nr. 40 (Atlas 234). 54 (Atlas 221). 55 (Atlas 226) og, som det synes, på endnu flere brakteater. — Tegnet † forekommer på nr. 17 hos Stephens (Atlas 80) 2 gange og på nr. 56 (Atlas 232). Den engelske *gér*-rune har samme form på Thames-kniven, men at betydningen er den samme på brakteaterne vil jeg ikke påstå; man kunde også tænke på, at tegnet var N-rune, der ellers ikke synes at forekomme på de nævnte brakteater (ti den N-rune, som Stephens læser på nr. 56, er høist tvilsom).

Tegnet kan på brakteaterne ialfald ikke betyde E, ti brugen af den stungne I-rune for E er langt senere.

Flere tegn på brakteater har lighed med særlig engelske runer, som tilhøre en udvikling, der i det hele er skandinavisk skrift og sprog fremmed. Således læser Stephens på nr. 56 (Atlas 232) Υ som EA, på nr. 73 F som A, på nr. 19 (Atlas 84) O ; og Dietrich forklarer M på nr. 24 hos Stephens (Atlas 101) som et oldengelsk forkortningstegn for *SVNT*. Jeg er tilbøielig til at holde disse ligheder for tilfældige.

Vadstena-brakteaten giver anledning til at omtale runerækken i dens helhed, men dette behandles bedre i en anden forbindelse. Dog skal jeg her nævne, at jeg med Wimmer (årbøger f. nord. oldk. 1867 s. 44 anm.) tror, at de grunde, som Dietrich (Haupts zeitschr. n. f. I, 83. 98 f.) anfører for at vise, at denne brakteat ikke er ældre end fra 7de århundred, ingenlunde holde stik.

Jeg går nu over til at sammenstille sprogformer, som brakteat-indskrifterne fremvise, først hvad der vedkommer bøjningslæren, dernæst hvad der vedkommer lydlæren.

A-stammer bevare stammens udlydsvokal foran nominativmærket r : et sikkert eksempel er HELDA r eller som det efter min formodning rigtig skulde hede HELMA r ; andre eksempler på nom. sg. masc. af A-stammer har jeg formodet i LAUKA r , HOUA r o. fl. Brakteaterne vise altså her ældre sprogform end Istaby-stenen, som har WULA Fr . Dativ på E (rimelig af en A-stamme): WALHAKURNE, som WODURIDE Tune, HITE Järsberg. Stammens udlydende A er, hvor ordet står som første sammensætningsled, bevaret i WLLHA-KURNE (oprindelig WALHA-), ALA-WIN(I r), mulig også i AU(I)NĠGA; sammenlign HLEWA-GASTI r på guldhornet, WITADA-HALAI-BAN Tune. Min ovenfor antydede gjætning om FAUA på nr. 57 er altfor usikker til, at jeg her vil benytte den. En JA-stamme, hvis første stavelse er kort, antager som

første led I i udlyden: KUNIMUDI_U (sidste U feilagtigt), som HARI-WULAF_A Istaby, HARI-WOLAF_R Stentofte.

Af stammen RUNA fem. er accus. pl. RUNOR. Aldeles samme form forekommer på Järsbergstenen, og ligedan må ordformen have været i Tunestenens sprogform; en yngre form RUNAR læse vi derimod på Istaby-stenen.

En nom. sg. masc. af en U-stamme i OTUR??

Hankjønssammer på AN danne nom. sg. på A: WAIGA, rimelig OTA; flere mulige eksempler er foran nævnte. Sammenlign M(A)R(I)LA på Etelhem-smykket osv.

ALAWIN(IR) giver ingen oplysning om I-stammernes böining, da ordet i slutningen er ufuldstændig skrevet. KUNIMUDI_U kan ikke give nogen sikker vejledning til at bestemme patronymikernes dannelse, da ordet i slutningen er forvansket. Som patronymicum synes brugt en afledning på INGA som første led i AU(I)NGA-ALAWIN(IR).

Kun en eneste verbalform kan jeg med sikkerhed påvise. WURTE viser yngre sprogform. På den ene side ved R ligeoverfor RH i Tunestenens WORAHTO, idet H er trængt ud imellem R og T ligesom i oldn. *orti*. Den samme mangel af H finde vi dog også allerede i WRTA på smykket fra Etelhem, hvor udeladelsen af H efter al rimelighed ikke er blot graphisk (tidskr. for philol. VII, 247). Men WURTE viser sig endog yngre end Etelhem-indskriftens WRTA ved E, der er yngre end A, jfr. got. *vaurhta*; dog har en anden med den længere rækkes runer skreven indskrift et sidestykke til E i WURTE, nemlig den Blekingske Gommor-sten i SATE (tidskr. for philol. VII, 348).

Jeg tør ikke med tryghed finde verbalformer i HAI-TIKA og GIB på nr. 57.

Det oprindelige korte *e* er bevaret i HELDAR (efter min formodning rigtigere HELMAR) ligesom f. eks. i ERI-LAR på Järsberg-stenen og i Lindholm-indskriften. Oldn. vilde her have *ia* (*ja*).

Tvelyden AU holder sig uforandret: LAUKAR, AU-(I)NGÅ; at O i OTA er opstået af AU, er ubevisligt. AI er ligeledes uforandret: HAITIKA, WAIGA. Jeg tør ikke påstå, at UAUNA giver eksempel på, at *ai* ligesom i Oldnordisk er bleven forskjellig behandlet, idet tvelyden tildels er bleven til langt *á*.

Brakteat-indskrifterne vise ikke spor af omlyd. Som en ordform, i hvilken Oldn. vilde kræve omlyd (der dog regelmæssig ikke blev udtrykt i den ældste form af den særlig skandinaviske runeskrift), kan eksempelvis nævnes KUNI—.

Brakteat-indskrifterne give ikke noget eksempel på indskud af vokal mellem to konsonanter (af hvilke den ene er en liquida) i betonet stavelse; men det samme gjælder flere andre indskrifter med den længere rækkes runer.

H har holdt sig i indlyden i WLLHA, d. e. WALHA, hvor det i Oldn. er faldet bort, og, som det synes, i HAUIUHA; jfr. IAH Järsberg, DOHTRIR Tune (FALAHAK Björketorp). Dog er, som før omtalt, H faldt bort i WURTE; at OTA er for OHTA, lader sig neppe bevise.

Hvorvidt vi har B i udlyden i GIB, skal jeg lade være usagt.

W er bevaret i fremlyden foran U (o), hvor det i Oldn. er faldt bort: WURTE. Et oprindeligt *w* (skrevet U) mellem to korte vokaler synes at forekomme i FAUA som i HLEWA på guldhornet; endnu mere usikkert er det, om U i UAUNA også betegner *w*.

N er bevaret i præpositionen AN, der i Oldn. lyder *á*.

Ved denne sammenstilling har jeg medtaget også sprogformer, på hvis forklaring jeg selv ingenlunde stoler, men følgende slutning er uafhængig af disse sprogformer og synes fuldstændig betrygget. Skrift og sprog i brakteat-indskrifterne står på et ældre trin end skriften på de Blekingske stene med den længere rækkes runer og sproget på Istaby-stenen. Den på Järsberg-stenen brugte skrift viser et par senere runeformer, som ikke forekomme på

brakteaterne, hvilke derimod har bevaret de ældre former. Men da Järsberg-stenens sprog er det samme som vi læse på Tune-stenen og på Gallehus-hornet, og da Istaby-indskriftens sprog, skjønt af noget yngre præg, ikke er væsentlig forskjelligt herfra, så viser det sig, at brakteaternes skrift og sprog i alt væsentligt er som i de ældste indskrifter med den længere rækkes runer. Enkeltvis spores dog senere skriftformer og sprogformer (WURTE). De nordiske guldbrakteater, der har indskrifter skrevne med den længere rækkes runer og indeholdende virkelige ord i det hjemlige sprog, tilhøre vistnok forskjellig tid, og engang vil man vel nå til at kunne påvise mange indbyrdes afvigelser i skrift og sprog, hvori denne forskjel i tid åbenbarer sig.

De forskjelligheder af denne art, som nu kan spores, er ikke væsentlige; hvad således skriften angår, kan nævnes de forskjellige former for K-runen. (Hvis det er så, at brakteaten nr. 57 har tegnet \wedge for K, U tillige for w og I tillige for e , så synes dens skriftform at have flere mærker på forholdsvis senere tid.)

Overhoved er altså, som før sagt, sproget i den nordiske jernalders to tidsrum (i ældste og mellemste jernalder) uforandret, medens der i begge henseender med den yngre jernalder indtræder en væsentlig og stærkt udpræget forandring. Betragtningen af den længere rækkes runer og de deri affattede indskrifteres sprog fører til ganske det samme resultat, til hvilket H. Hildebrand og O. Rygh ved betragtning af oldsagerne er komne: at man bør forene ældste og mellemste jernalder til én ældre jernalder, i hvilken der fra begyndelse til ende vistnok kan spores udvikling og forandring, men ingen brat overgang, medens derimod dette tidsrum viser sig for os i skarp modsætning til den yngre jernalder. Hvorvidt forskjellen mellem ældre og yngre jernalders runeskrift gjør det nødvendigt eller rimeligt at antage med Hildebrand og Rygh en ny ind-

vandring ved yngre jernalders begyndelse, er her ikke stedet til at overveie.

Brakteaternes skrift og sprog tør også bestyrke, hvad man ved andre combinationer har sluttet med hensyn til den tidsgrænse, efter hvilken guldbrakteaterne ikke kan sættes. De danske runestene fra Snoldelev, Kallerup, Helnæs og Flemløse med indskrift i den kortere rækkes skrift har i det hele et såmeget ældre præg end de danske runestene, på hvilke vi læse Gorms, Tyres, Haralds (Blåtands) og Svens (Tjugeskjægs) navne, at de synes mig at måtte være fra tidlig i 9de århundred, ligesom Wimmer i årbøger for nord. oldk. 1868 s. 309 henfører Helnæs-stenen tilnærmelsesvis til år 800. Da der nu tydelig ligger en lang udviklingsrække mellem det trin, vi finde på Helnæs-stenen, og det, vi finde på Istaby-stenen (af hvilken række vi kun har et par spor: i Sølvesborg-stenen og i Råfsal-stenen), tror jeg med Wimmer anf. st., at Istaby-stenens sprogform og skrift henviser til en tid ikke meget senere end 650. Men da brakteat-indskrifternes skrift og sprog, som jeg har søgt at vise, igjen er ikke umærkelig ældre end Istaby-indskriftens, så tror jeg, at de nordiske guldbrakteater i det hele ikke række længer ned end til år 600, medens det største antal rimelig falder noget tidligere. Men jeg behøver vel ikke udtrykkelig at sige, at her er tale om skjøn, ei om bevis.

I det lange tidsrum fra omkr. 250—600 kan sproget i Norden naturligvis ikke have holdt sig ganske uforandret, heller ikke kan det i denne tid have været i ett og alt det samme over hele Norden. Men hidtil har man for dette tidsrum ikke kunnet påvise noget spor til bestemte sprog-egenheder, hvorved en eller nogle af Nordens bygder adskilte sig fra de andre ¹⁾; og en forskjel i indskrifternes

¹⁾ Vokalindskud mellem to konsonanter kan neppe her komme i betragtning, uagtet det hidtil meget sjælden er fundet i Danmark (når dertil ikke regnes Bleking).

sprog, som beror på forskjel i tid, spores vel, men er mindre væsentlig.

Hvor brakteaternes runeindskrifter kan skjønnes at indeholde virkelige ord, øines ikke nogen afvigelse fra sproget i det hele i andre med samme slags runer skrevne indskrifter, som må være affattede i det skandinaviske Norden, hvor de er fundne, fordi de forekomme på store stene eller på brugsgjenstande af sådan art, at de ikke med rimelighed kan forudsættes at være førte langt bort fra deres tilblivelsessted. Eiendommeligheder som AR i nom. sg. af hankjønssammer på *a*, OR i nom. acc. pl. af hunkjønssammer på *ā*, bevarelsen af stammens udlydende A, hvor ordet står som første sammensætningsled, har brakteaternes sprog tilfælles med indskrifter, som uimodsigelig er forfattede i det skandinaviske Norden. Der er altså ingen grund til at tvile om, at de fleste brakteater med deres runeindskrifter er blevne til i Norden, hvor de er fundne. Ved besvarelsen af spørgsmaalet om, af hvilken stamme det folk var, af hvis sprog vi har levninger på brakteaterne, kan da disse ikke betragtes isoleret, men må sees i forbindelse med de øvrige fra den ældre jernalder i Norden bevarede gjenstande, på hvilke runer er ristede. Jeg har om dette sprog i de ældste nordiske runeindskrifter andensteds søgt at godtgjøre, at det tilhører den nordiske, skandinaviske stamme.

Men de forskjellige germanske sprog var i hine tider hinanden endnu så lige, at flere enkelte af de her omhandlede indskrifter efter sprogformerne ligegodt kan være i tysk og nordisk sprog, således WAIGA på en i Pommern funden brakteat (at dette navn i senere tid ikke findes brugt i Norden, godtgjør naturligvis ikke, at sproget er unordisk). Derimod kjender jeg ingen brakteatindskrift, hvis sprog afgjort stempler den som tysk.

II.

For over et halvt år siden nedskrev jeg de foran trykte bemærkninger; efter den tid har jeg fået kundskab om flere fund, som udvide vort kjendskab til brakteat-indskrifternes sprog og udtryk samt til det ældste runesprog overhoved. Man tillade mig derfor følgende tillæg.

I 1870 er der i Næsbjerg sogn nær Varde i Jylland fundet en brakteat i fem eksemplarer, som jeg ved photograph P. Petersens godhed har kunnet undersøge i fortræffelige galvanoplastiske aftryk. Dens billed viser en hjælmet rytter, mod hvis hoved en fugl er vendt. Under hestens hoved er fra venstre mod høire skrevet syv runer, hvis toppe vende inod hæmpen og som alle er fuldkommen tydelige. Omvendt mod disse runer står mellem hestens ben skrevet fra høire mod venstre 411 som jeg ikke kan forklare.

Runerne under hestens hoved er 𐀆𐀇𐀈𐀉𐀊𐀋

NIUWILA

Denne brakteat-indskrift giver os utvilsomt et virkeligt ord rigtig og fuldstændig skrevet. Det er et mandsnavn i nominativ. Samme navn kjendes som vestgotisk: Neufila (for Neuvila) hed en biskop af Tude i Spanien 589 (conc. Tolet. hos Förstemann). Det forekommer også i Overtyskland: Niwilo Meichelbeck hist. Frising. nr. 604 år 837, hvilket navn Förstemann feilagtig opfører under NIBUL og sammenstiller med Nibelung.

NIUWILA giver os et nyt og fuldkommen sikkert eksempel på, at hankjønssammer på an i det ældste runesprog danne nom. sg. på A.

Ligeledes få vi heri et nyt eksempel på de navnlige i Gotisk så hyppige navne, der er dannede ved deminutiv-suffikset lan, fem. lōn. Af sådanne navne forekommer i andre med den længere række runer skrevne indskrifter M(A)R(I)LA på Etelhem-smykket, se tidskr. for philol. VII, 247; SARALU fem. for SARALO på Orstad-stenen.

NIUWILA måtte i almindelig oldnordisk sprogform vistnok hede *Nýli; i modsætning hertil er i det med de ældre runer skrevne navn I foran L bevaret og omlyd i stammestavelsen mangler. Alt dette stemmer overens med lydeiendommeligheder i de med samme slags runer skrevne indskrifter, som jeg før har tolket.

I de oldgermanske sprog, navnlig i Gotisk, findes flere beslægtede navne. Dietrich aussprache des Gothischen 49. 57 sammenstiller med Neufila Dice-neus Jordan. cap. 5. 11; Dorpa-neus Jordan. cap. 13; Neuf-ridus biskop af Lissabon 646; Nevita general under Julian, consul 362; Neobigastes dux hos Olympiodor [men i hskrr. af Zosimos *Νεβιόγαστος* og *Νεβιγάσιος*]; endvidere oldtydske kvindename på niu, niwi eller ni, der forekomme mellem 6te og 11te århundred, hos Frankerne latiniseret nivia (se Grimm i Kuhns zeitschr. f. vergl. sprachforsch. I, 429 ff. og Förstemann), de oldnordiske på ný. Dietrich forklarer Neufila af et got. *nius yngling = gr. *νεός*; men derved bliver tvelyden eu uforståelig. ti af nius (stamme niva) måtte dannes Nivila. Jeg er i tvil, om man tør aflede navnet ligefrem af niujis (stamme niuja) = oldhøitydsk niwi, oldn. nýr, så at Niujila blev til Niuila og dette igjen til Niuwila. Med hensyn til første sammensætningsled kan det beslægtede navn Neufriidus sammenlignes med got. niu-klahs. I NIUWILA svarer IU til den gotiske tvelyd iu ligesom i IUPINGAR på Reidstad-stenen (tidskr. for philol. VIII, 173. 176). Hvorvidt der finder nogen sammenhæng sted med navnet NIWANG-MARIA på Torsbjerg-dopskoen, tør jeg ikke med tryghed sige; se om det sidstnævnte tidskr. for philol. VIII, 183 f.

Denne brakteat-indskrift støtter de i det foregående nævnte formodninger om, at flere brakteat-indskrifter indeholde et enestående mandsnavn i nominativ. HOUAR Stephens nr. 24 (Atlas 101), som jeg har forklaret således, er ligesom NIUWILA anbragt for sig selv under hestens hoved.

NIUWILA giver fremdeles fuldgyldigt bevis for hvad jeg i det foregående har udviklet, at det sprog, der blev talt i Norden i den tidsalder, som brakteaterne tilhøre (i 'mellenjernalderen'), i alt væsentligt er det samme som sproget i de ældste bevarede nordiske indskrifter med den længere rækkes runer, medens derimod sproget i de ældste af de med den kortere rækkes runer skrevne indskrifter (sproget i 'den yngre jernalder') står på et ganske andet udviklingstrin.

Også ved denne indskrift mindes vi om, at navneforrådet i det ældste runesprog viser mærkeligt fællesskab med Gotisk.

Det s. 182 ff. omtalte ALU kan påvises i flere indskrifter.

På *Elgesem* i Sandehærreds præstegjæld, Jarlsberg og Larviks amt, blev 10de August 1870 en runesten funden i en gravhaug af antikvar Nicolaysen, hvem jeg skylder følgende oplysninger. Haugen var rund, 90' målt midt over hvælvet, fra toppen $6\frac{1}{2}'$ dyb til auren og lidt udgraven øverst oppe; over bunden var den stenlagt, tildels med store løftestene. 17' 6" nnv. for midten, under torven lå på skråningen af haugen runestenen med sin overkant 4' fra haugens bund. Denne sten er af grovkornet granit, flad og åbenbart tilhuggen; retvinklet i den ene smalende og halvcirkelformet i den anden; 5' 7" lang, 2' 9" bred, skiftende i tykkelse mellem 5" og 6". På den ene fladside, som lå ned, er indhugget følgende 3 runer $\mathfrak{N}\mathfrak{N}\mathfrak{A}$, der er 5" høje og tilsammen udfylde en bredde af 1'. Den side af stenen, på hvilken runerne stå, er jævn; den anden derimod lidt ujævn. Stenen lå med rundingen mod nø., med den anden side mod sv. Den synes at måtte have ligget, hvor den fandtes, fra først af; ti medens der ellers var et lag sort jord nærmest under torven, var der tæt

under stenen rødsand. På bunden af haugen under stenen lå små stumper af kul og brændte menneskeben. Foreøvrigt fandtes 20' nnø. for midten og 5' under overfladen 8 små stykker af en lerpotte, og under stenlægningen på forskellige steder af haugens bund små samlinger af kul og brændt jord.

Haugen har utvilsomt været fra ældre jernalder, og Elgesem-stenen giver os et nyt sikkert eksempel på hin tidsalders mærkelige skik at lægge en sten med indskrift inde i gravhaugen, se herom O. Rygh i årbøger 1869 s. 169 f. Den herefter omtalte Kinnevad-sten lader formode, at den samme skik blev brugt i Götland, og for Danmarks vedkommende pege flere mindre sikre spor i samme retning.

At ALU på gravstenen har samme betydning som på brakteater, på amuletten fra Lindholm og på ringen fra Cöslin, synes utvilsomt. Jeg finder ved Elgesem-stenen bestyrket, at det er en magisk formel, som tænktes at bringe lykke; ligesom disse runer ristedes på amuletter for at skjærme bæreren, således blev de indhugne på gravstenen for ved sin tryllekraft at frede graven.

De samme runer finde vi forenede på endnu en anden runesten, om hvilken professor Stephens med sin sædvanlige velvilje har meddelt mig oplysninger. I 1843 blev ved pløining på en mark, som tilhørte præsten i *Kinnevad* Frökinds härad i Vestergötland, fundet en liden runesten, som nu er i Skara museum. Den er af steatit og, såvidt jeg kan sé, omtr. 4" bred, 3" høi og 1" tyk. Den er bevaret hel med undtagelse af, at det ene hjørne er brudt af. Øverst oppe på den ene bredside går indskriften fra høire mod venstre, omgiven foran, forneden og bag af en sammenhængende linje. Det øverste af første rune (længst til høire) er brudt af, men ellers er efter Stephens indskriften fuldstændig, da man tilhøre tæt ved bruddet sér den omgivende linje boie sig opad, hvilket viser, at indskriften ikke har strakt sig længere mod høire. Adskillige små

gravhauger ligge nærvæd findestedet, og stenen må, som Stephens ytrer, vistnok være kommen fra en lignende haug og på grund af sin ringe størrelse have havt sin plads inde i graven.

Runerne er

NR11Y14

og må læses SIRALUH.

S-runen har ligesom f. eks. på Stentofte-stenen (hvor dog skriften må læses fra venstre mod højre) her en mere retstavet form, som mulig antyder, at indskriften ikke er blandt de ældste af dem, der er skrevne med den længere rækkes runer. Mulig tør man slutte dette også af formen af A-runen, da øverste skråstreg begynder nedenfor den rette stavs top. Sidste rune synes at måtte være H, uagtet tværstregen skræner stærkere end sædvanligt er i nordiske indskrifter. SIR kan jeg slet ikke forklare, men ved ALUH ligger det nær at tænke på sammenhæng med ALU på den norske sten; dog véd jeg intet at sige om det sluttende H.

I runegruppen ALU, der møder os i så mange indskrifter, fundne i Norge og Sverige, i mange vidtadskilte bygder af Danmark samt i Pommern, tør vi sé en uvæsentlig enkelthed, fra hvilken med grund kan sluttet til kultur-fællesskab i det større og vigtigere.

Det s. 187 omtalte mandsnavn ERILAR, der forekommer i indskrifterne fra Järsberg og Lindholm, synes noget forandret at kunne påvises i andre indskrifter.

Omtrent $\frac{1}{4}$ mil udenfor *Veblungsnæs* i Romsdalen findes lige under fjældet Hundslöysa en runeindskrift indhuggen i klippen omtrent to favne over høieste vandstand. Forskjellige ældre afskrifter af denne er meddelte hos Stephens s. 274 f. Bedre afskrifter er mig velvillig meddelte af rector Brinchmann i Molde, der også har ladet trykke en notis om indskriften i Romsdals Budstikke 7de Januar 1869.

Navnlig er runerne med stor omhu og kyndighed undersøgte af adjunct Bendixen i Christiansund, som derom skriver: 'Ved hjælp af en stor håndsprøite fik jeg hammeren aldeles overdynket, og med en god reisekikkert undersøgte jeg da indskriften. Jeg tror at kunne sige om mig selv, at jeg var opmærksom til det yderste, belysningen var fortræffelig, bogstaverne trådte tydelig frem, og jeg tog den heldigste stilling. Jeg læste den over gang efter gang og sammenlignede min kopi med indskriften flere gange'.

Bendixen læser:

MIRINŸYDIPIT

Rune 1 læser B. som M E, uagtet denne rune ikke sees fuldstændig; men det kan ikke være nogen anden, da der sees en skråstreg, som går ned mod venstre fra toppen af anden lodrette stav. Brinchmann læste N.

Om rune 2, 3, 4 IRI er alle enige.

Om rune 5 siger Bend.: 'Der står ikke, som næsten alle afskrifter har, þ, men ſ. Men i frastand og ved mindre skarp undersøgelse sér det ud som þ på grund af en sort stribe, som netop der går over stenen'. Også Brinchmanns afskrift har ſ.

Rune 6, 7 er sikkert Ar.

Rune 8 er af Bend. læst som þ, af Brinchm. som ſ. Da jeg skrev til Bend. med det spørgsmål, om ikke her kunde læses en W-rune, svarede han: 'Rune 8 og 10 ere forskjellige; ikke alene er på 8 den rette linje forlænget ovenfor halvcirkelen, men denne sidste syntes også at være lidt anderledes end på 10. Jeg tør imidlertid ikke benegte, at rune 8 er W, men tror det ikke'.

Rune 9, 10, 11 er sikkert IWI.

Rune 12 er tvivlsom. En lodret stav sees tydelig. Bend. har troet at sé, at der fra dennes top går skråt nedad mod høire en streg; denne synes ufuldstændig og i sin nederste del skjult af mos, der netop er vokset frem her. Han har ment, at runen kan læses som N U; dog

erklærer han det for muligt, at den formentlige skråstreg kun er en stribe mos. I anledning af en forespørgsel fra mig siger han, at runen ikke kan læses Y. Han oplyser endelig, at en streg, som i flere afskrifter forekommer efter rune 12, ikke er en rune men en naturlig rift.

Runerne er overmåde skarpt og smukt indhugne.

Efter Brinchmanns afskrift havde jeg som første ord fundet et mandsnavn i nom., der endte på IRILAR; men den fuldstændige sikkerlig rette læsning af ordet skyldes Bendixen, der forstår EIRILAR som enstydigt med ERILAR. EI, der ialfald her er en mindre oprindelig lyd end E, er vanskeligt at forklare; men en anden indskrift, som jeg snart skal nævne, synes at vise, at det ikke er en fejl.

Det andet ord PIWI* (PIWIU? PIWIA? Bendixen) kan jeg ikke forklare. Man falder jo snarest på, at runerne ikke er indhugne med anden hensigt end den, så vidt muligt, at forevige runeristerens navn; man venter da efter mandsnavnet enten et verbum med betydning 'ristede' eller lign. eller også et til mandsnavnet hørende patronymicum, men ingen af delene kan jeg finde i de nævnte runer*).

Veblungsnæs-indskriften er af stor vigtighed som en romsdalsk indskrift. Sammen med mange andre vidnesbyrd godtgjør den, at de med den længere rækkes runer skrevne indskrifter i Norge ikke, som P. A. Munch troede, tilhørte en til de sydøstlige kystegne indskrænket gautisk stamme. Ligeså usandsynlig forekommer mig Jessens beslægtede mening (Zeitschr. für deutsche philol. III, 26), at disse indskrifter tilhøre en indtrængt herskerstamme, måské Eru-lerne. De er dertil altfor udbredte og altfor enerådende. Indskrifterne med de ældre runer er uadskillelige fra hele

*) Hvis man turde læse WIWIU, kunde dette være for Wiwjö, nom. af et til WIWAR på Tunestenen svarende kvindenavn. Men jeg tør ikke tro derpå, ti det synes lidet rimeligt, at en mands og en kvindes navn her skulde skrives så tæt sammen, hvilket så end indskriftens formål var.

den kultur, hvis levninger opsamles af gravfund fra den tidsalder, som er bleven kaldt den ældre jernalder og som i Norge efter de af O. Rygh givne oplysninger har været enerådende næsten så langt, som landet ved middelalderens begyndelse er bebygget.

Samme navn som på fjældet ved Veblungsnæs findes sandsynlig på By-stenen fra Sigdal. Dennes indskrift (Stephens 843) begynder tydelig med **MIRINNY**.

Første rune antager Stephens for en variation af **M**, men den kan ligeså vel være enstydig med **M**; både det almindelige M-tegn og E-tegn forekommer ellers i indskriften. Om By-stenens indskrift i det hele skal jeg dog ikke her udtale mig.

Den omstændighed, at vi ved navnet ERILAR, EIRILAR i fire forskellige indskrifter fra vidt adskilte egne af Norden finde I foran L, gør det usandsynligt, at I, som Gislason (årbøger 1869 s. 97) tror, er parasitisk; jfr. årbøger 1870 s. 209 f. Om end I i ERILAR er væsentligt, kan det tidlig være bleven trængt ud, så at en oldn. form *irl* eller *irill* ikke behøvede at opstå; sammenlign *katli* af **katile* i modsætning til *ferli* af **farile*. Herved må også mærkes, at *i* foran *r* med vokal efter i Oldn. gjerne undgæes; ligeså er *i* foran *rl* sjældent (norsk dial. *tvilla* henviser til oldn. *þvirla*), ja Erlingr synes at være dannet af *jarl*, uagtet et deraf afledet ord på -ingr efter regelen skulde hede Irlingr. Er EI i EIRILAR fremkaldt ved det følgende I? EI må vist her være sporadisk og senere.

Det omtalte mandsnavn er rigtignok formelt ligefrem en til folkenavnet Eruler svarende entalsform, men det forekommer mig usandsynligt at forklare det nærmest af folkenavnet, så at det skulde betegne 'en Eruler'.

I tidskr. for philol. VIII, 196 har jeg nævnt, at *Järsberg* efter Fernow fordum hed Jarlsberg og at det derfor er fristende at formode, at Järsberg har fået navn efter den ERILAR, der nævner sig som den ene af dem der har

ristet runerne på den på gården fundne sten, eller efter en navne af samme æt. Følgende bemærkninger hertil er mig velvillig givne af dr. Hans Hildebrand i brev af $\frac{3}{1}$ 1870: 'At Järsberg har hedt Jarlsberg, er ikke sikkert på Fernows auctoritet alene, ti Fernow hører til de gamle gode topogramer, som ikke ansé det for rov at forherlige sin egn og dennes fordums indbyggere ved hjælp af en og anden dristig etymologi. Det er høist sandsynligt, at det *hiorþbærg*, som kong Magnus Erikssøn omtaler i et vermlandsk domsbrev af 29 April 1347 [Dipl. Sv. V s. 662 nr. 4176], er netop det nuværende Gærdsberg. Det nævnes der som liggende ved Syrby, og i Varnums sogn findes et Sørby lige ved Gærdsberg'.

Når *hiorþbærg* (jfr. *hyorsbyerg* Dipl. Sv. nr. 530, år 1268) er Järsberg, falder naturligvis min gjætning. Men der er al grund til at kalde stenen efter gården, på hvilken den er funden, Järsberg-stenen og ikke efter sognet.

Idet jeg nu gjennemser første række af de her trykte bemærkninger, må jeg desværre erkjende, at det vilde have været godt, om jeg havde holdt tilbage ytringer især om adskillige enkeltheder på Skodborg-brakteaten (s. 196 ff.) og nr. 57 (s. 204 f.) og hellere sagt kort 'det forstår jeg ikke'. Navnlig må jeg fremhæve, at læsningen AU(I)ŊGA på Skodborg-brakteaten er upålidelig, da det tegn, jeg her har læst som NG, forekommer i Vadstena-brakteatens runerække på den oldengelske gér-runes plads og altså vel med betydningen *j*. Anvendte man denne læsning på Skodborg-brakteaten, fik man AUJA. Det s. 209 nævnte runetegn for NG på Vadstena-brakteaten er der utydeligt.

Ligeledes må jeg bemærke, at min sammenstilling af indskrifterne på brakteaterne nr. 49 og 49 b (s. 179 f.) var nedskreven, da jeg endnu troede, at rune 9 på 49 b

var \uparrow som på Stephens's tegning. Bemærkningerne om rune 9 er ovenfor blevne rettede i correcturen, efter at jeg har undersøgt et galvanoplastisk aftryk; men efter denne rettelse vilde jeg nu også ellers have brugt lidt forskjellige udtryk om de to nævnte brakteat-indskrifter.

Om Tjörkö-brakteaten bemærker jeg, at feilen WLLHA for WALHA (s. 194) let blot kan skrive sig fra stempelets ufuldkommenhed.
